

Universiteit Antwerpen
Faculteit Sociale Wetenschappen
Academiejaar 2018 - 2019

MASTERPROEF

**SOCIALE KLASSE EN DUURZAAMHEID. NAAR EEN VERKLARING VOOR SOCIALE STRATIFICATIE IN
DUURZAAM GEDRAG**

Geerts Robbe

Master in de Sociologie

Promotor: Prof. Dr. F. Vandermoere

Medebeoordelaar: Prof. Dr. I. Loots

Masterproef voorgelegd met het oog op het behalen van de graad van Master in de Sociologie

Inhoudsopgave

1	Inleiding.....	5
2	Theoretisch kader	7
2.1	Duurzaam gedrag	7
2.2	Sociale klasse.....	8
2.3	Sociale stratificatie in duurzaam gedrag	10
2.3.1	Socialisatie en milieubezorgdheid	11
2.3.2	De grootte van de actie-cognitiekloof.....	13
2.3.3	Andere motieven voor duurzaam gedrag	13
3	Methodologisch kader	15
3.1	Data	15
3.2	Analysestrategie.....	15
3.3	Variabelen	17
4	Resultaten	25
4.1	Meetmodel.....	25
4.2	Structureel model.....	29
4.2.1	Milieukennis	30
4.2.2	Milieubezorgdheid	31
4.2.3	Confrontatie met milieuverontreiniging	33
4.2.4	Sorteergedrag.....	34
4.2.5	Energiezuinigheid	36
4.2.6	Duurzaam aankoopgedrag	38
4.2.7	Publiek gedrag.....	40
4.2.8	Residuele categorie	41
5	Conclusie	44
6	Discussie.....	50
7	Bibliografie	54
8	Bijlage.....	60
8.1	Bijlage 1: Duurzaam gedrag.....	60
8.2	Bijlage 2: Kapitaal	62

8.3	Bijlage 3: Milieubezorgdheid	67
8.4	Bijlage 4: Contextuele factoren	68
8.5	Bijlage 5: factoranalyse duurzaam gedrag	70
8.6	Bijlage 6: factoranalyse sociaal contact.....	71
8.7	Bijlage 7: factoranalyse milieubezorgdheid	72
8.8	Bijlage 8: missingsanalyse	73

Voorwoord

Deze masterproef dien ik in ter beëindiging van mijn opleiding in de Sociologie aan de Universiteit van Antwerpen. Ik leerde de laatste jaren niet enkel veel bij, maar werd ook als mens gevormd. Ik ontwikkelde een sociologische verbeelding met inzichten in complexe maatschappelijke processen.

Ik koos ervoor om mijn masterthesis te schrijven over sociale klassenverschillen in duurzaam gedrag omdat ik gedurende mijn opleiding een interesse ontwikkelde in zowel de sociologie van ongelijkheid als milieusociologie. De intersectie tussen de twee lijkt eindeloze theoretisch inzichten te bevatten. Ik hoop dan ook dat ik volgend jaar mijn onderzoek hiernaar verder kan zetten aan de universiteit.

Ik wil prof. dr. Vandermoere bedanken voor de ondersteuning tijdens het schrijven van dit proefschrift. Ook wil ik van de gelegenheid gebruik maken om hem te bedanken voor het vertrouwen en de steun die hij mij gaf m.b.t. andere onderzoeksprojecten. Om dezelfde reden wil ik prof. dr. Oosterlynck bedanken voor de ondersteuning tijdens het schrijven van een FWO-voorstel. Eveneens wil ik prof.dr. Loots alvast bedanken voor de feedback in haar functie als medebeoordelaar. Tot slot bedank ik de Studiedienst van de Vlaamse Regering voor de kans om met hun data te werken.

SOCIALE KLASSE EN DUURZAAMHEID. NAAR EEN VERKLARING VOOR SOCIALE STRATIFICATIE IN DUURZAAM GEDRAG

Abstract: In a context of global environmental issues, this study explores the causes of social class differences in pro-environmental behaviour. Whereas previous research indicates a general positive relationship, there is a shortage of comprehensive research on the reasons for these differences. Against this background, I use data (n=1370) from the *Flemish survey on social-cultural shift* (2010) and the *International Social Survey Programme* (2010) to construct a structural equation model. I investigate the influence of social class factors – economic, cultural and social– on a range of sustainable practices (e.g. saving energy). In the literature, three explanations for social class influences are offered. Firstly, social class differences are caused by differences in environmental concern. Secondly, while this concern translates in pro-environmental behaviour, there is a gap between the two. The size of this gap is dependent on social class factors because a lack of capital might have a constraining effect on behavioural choices. In other situations, capital can allow people not to follow their behavioural preferences. Thirdly, pro-environmental behaviour can be driven by a multitude of motives aside from environmental concern (e.g. health). In this study, I find evidence for all three explanation. Results suggest that pro-environmental behaviour can partly be explained by a higher environmental concern among higher social classes. Socio-cultural capital is especially important. Moreover, with regard to capital-intensive behaviours I find that the so-called action-cognition gap is smallest among people of higher classes. For less capital-intensive behaviours, the action-cognition gap is smallest among people of lower classes. Lastly, results indicate that pro-environmental behaviour is performed for other reasons than environmental concern. Again, social class differences are found.

Keywords: pro-environmental behaviour, environmental concern, social class, stratification

1 Inleiding

“The human imprint on the global environment has now become so large and active that it rivals some of the great forces of Nature in its impact on the functioning of the Earth system.” (Steffen, Grinevald, Crutzen, & McNeill, 2011, p. 842). We leven in een zogenaamd *antropoceen* tijdperk, waarin menselijke activiteiten een grote impact hebben op de aardse omgeving en het milieu (Crutzen, 2016). Dit veroorzaakt aanzienlijke problemen. Volgens het Intergovernmental Panel on Climate Change (2014) van de Verenigde Naties is de impact van klimaatsverandering zowel natuurlijk (e.g. aantastingen van ecosystemen en extreme weersomstandigheden) als sociaal (e.g. problemen rond voedselproductie en gezondheid). Daarbovenop bevatten deze problemen vaak inherente economische kosten (e.g. infrastructuurschade als gevolg van extreme weersomstandigheden).

Bijna een halve eeuw geleden zette de Club van Rome milieuproblemen op de publieke agenda met het rapport *The limits to Growth* van Meadows, Meadows, Randers, en Behrens (1972). Dit gaat gepaard met een zoektocht naar oplossingen. Oplossingen worden vaak gezocht in de ecologische modernisering van productieprocessen (Brey, 1997). Dit houdt industriële, technologische en economische hervormingen in die productieprocessen ecologische efficiënter moeten maken zonder het moderniseringsparadigma van economische vooruitgangs- en groeiprincipes in vraag te stellen. Auteurs als Brey (1997) argumenteren dat dergelijke modernisering problematisch is omdat er limieten (moeten) zijn aan economische groei. Eén van de hoofdargumenten houdt in dat efficiëntiewinsten tenietgedaan worden door productie- en consumptiestijgingen. Tegenover de *techno-fix* staat de *value-fix*. Het idee van een *value-fix* is dat er nood is aan een fundamentele verandering in individuele waarden en individueel gedrag (Robinson, 2004).

Uit voorgaand onderzoek blijkt dat duurzaam gedrag sociaal gestratificeerd is (Carfagna et al., 2014). Enerzijds zijn gedragsveranderingen minder performant indien grote groepen van de bevolkingen hier niet aan deelnemen. Anderzijds zijn er vaak persoonlijke voordelen verbonden aan duurzaam gedrag (Laidley, 2013b). Er zijn bijvoorbeeld financiële voordelen verbonden aan zonnepanelen. Sociale stratificatie in duurzaam gedrag houdt het risico in dat bepaalde mensen uitgesloten worden van de voordelen ervan. Er is bijgevolg nood aan onderzoek naar de sociale basis van duurzaam gedrag.

Dit onderzoek focust op de wijze waarop sociale klassenverschillen in duurzaam gedrag tot stand komen. Ik beantwoord de volgende onderzoeksvraag: “Hoe beïnvloedt iemands sociale klasse de mate waarin hij/zij duurzaam gedrag stelt.” Hoewel voorgaande studies een algemeen positief verband vonden tussen sociale klasse en duurzaam gedrag (Rivera-Torres & Garcés-Ayerbe, 2018), is er een gebrek aan diepgaand onderzoek naar de onderliggende redenen hiervoor.

Tegen deze achtergrond, gebruik ik data (n=1370) van de Vlaamse survey over *Sociaal-culturele Verschuivingen (2010)* en de *International Social Survey Programme (2010)* om een structureel vergelijkingsmodel op te stellen. Dit model onderzoekt drie potentiële verklaringen voor sociale klassenverschillen in duurzaam gedrag. Ten eerste kunnen sociale klassenverschillen verklaard worden door sociale klassenverschillen in bezorgdheid om het milieu (e.g. Inglehart, 1981). Ten tweede is er een kloof tussen milieubezorgdheid en duurzaam gedrag i.e. de actie-cognitiekloof (e.g. Kollmuss & Agyeman, 2002). Deze kloof ontstaat door de kosten verbonden aan duurzaam gedrag e.g. tijd of geld. Sociale klassenfactoren kunnen de grootte van deze kloof beïnvloeden. Ten derde zijn er naast milieubezorgdheid nog andere motieven die duurzaam gedrag sturen zoals gezondheid bij lokale biologische voeding (e.g. Jagers, Linde, Martinsson, & Matti, 2017). Sociale klassenfactoren kunnen bepalen in welke mate deze doorwegen.

Daarbovenop gaat dit onderzoek uit van multidimensionale conceptualiseringen en operationaliseringen van sociale klasse en duurzaam gedrag. Sociale klassenverschillen worden meestal gereduceerd tot inkomen en opleidingsniveau (e.g. Tripp, 2018). Sociale klasse gaat hiernaast ook over sociale netwerken en kennis bijvoorbeeld (Bourdieu, 1989a). Gelijkaardig wordt duurzaam gedrag meestal onderzocht in verband met een beperkt aantal gedragingen. Diekmann en Preisendorfer (2003) tonen aan dat de invloed van sociale klasse sterk afhankelijk is van het gedrag in kwestie.

In wat volgt, bespreek ik eerst in hoofdstuk 2 het theoretisch kader opgesteld vanuit sociologische, maar ook multidisciplinaire literatuur (waaronder milieustudies en sociale psychologie). Ik begin met een bespreking van het concept duurzaam gedrag. Vervolgens steun ik op Sterns (2000) ABC model om de factoren te bespreken die een invloed kunnen hebben op duurzaam gedrag. Een van deze factoren is sociale klasse. Ik eindig het theoretisch kader met de verschillende manieren waarop sociale klasse een invloed kan hebben op duurzaam gedrag. In hoofdstuk 3 en hoofdstuk 4 bespreek ik respectievelijk het methodologisch kader en de resultaten. Hoofdstuk 5 bevat een conclusie met bespreking van de resultaten in de context van de huidige literaire stand van zaken. Tot slot eindigt de paper met een discussie over het onderzoek en de bevindingen, suggesties voor voortgaand onderzoek en enkelen beleidsaanbevelingen.

2 Theoretisch kader

2.1 Duurzaam gedrag

Volgens Stern (2000) stellen mensen duurzaam gedrag met het doel om bevorderend te zijn voor de natuurlijke omgeving of de negatieve menselijke impact hierop te reduceren. Dit onderzoek neemt deze definitie over, met één bemerking. In de visie van dit onderzoek is de intentie om duurzaam te zijn overbodig. Mensen stellen ook duurzaam gedrag omwille van uiteenlopende andere overwegingen e.g. energieverbruik inperken om financiële redenen (Courtenay-Hall & Rogers, 2002; Jagers et al., 2017).

In de literatuur zijn er twee algemene manieren om duurzaam gedrag op te delen. Ten eerste delen auteurs als Diekmann en Preisendorfer (2003) gedragingen op aan de hand van de kosten die eraan verbonden zijn. Terwijl energie besparen kosteloos is (en zelfs kostenbesparend), zijn milieuvriendelijke producten vaak relatief duur (Roheim, Asche, & Santos, 2011). Kosten kunnen economisch zijn, maar er zijn ook andere kosten zoals tijd en moeite. Protesteren voor het klimaat is tijdsintensiever dan een petitie teken bijvoorbeeld. Ten tweede onderscheiden andere auteurs zoals Willis en Schor (2012) privaat gedrag (zoals consumptie) van publieke gedrag (zoals lidmaatschap van een milieuvereniging).

Doorheen de jaren creëerden meerdere wetenschappelijke disciplines modellen om verschillen in duurzaam gedrag te verklaren. Prominent aanwezig zijn sociaalpsychologische theorieën die gedrag zien als gestuurd door waarden en attitudes (Axsen & Kurani, 2012). Onder andere vanuit sociologische hoek kwam er kritiek op dergelijke theorieën omdat deze geen rekening houden met contextuele factoren. Vanuit deze kritiek ontstond het attitude-behaviour-context (ABC) model (Stern, 2000). De idee is dat gedrag, naast attitudes, ook bepaald wordt door contextuele factoren.

Ten eerste wijst voorgaand onderzoek op het belang van socio-demografische factoren. Vrouwen zouden vaker privaat duurzaam gedrag stellen, terwijl dit niet zou gelden voor publieke vormen van gedrag (Kennedy, Beckley, McFarlane, & Nadeau, 2009). Vrouwen zouden gevoeliger zijn voor milieuproblemen dan mannen, maar mannen zijn wel vaker publiek geëngageerd (Van Liere & Dunlap, 1980). Inzake leeftijd zouden jongeren gevoeliger zijn voor milieuproblemen omdat ze er mee opgegroeid zijn (Van Liere & Dunlap, 1980). Ze zouden alleszins meer publieke vormen van duurzaam gedrag stellen, terwijl ouderen eerder geneigd zijn tot private gedragingen (Rivera-Torres & Garcés-Ayerbe, 2018).

Tripp (2018) duidt ten tweede op het belang van biografische beschikbaarheid. Hij leent deze term van Mcadam (1986) om te duiden dat er biografische kenmerken zijn die mensen kunnen beletten om duurzaam gedrag te stellen. Biografische kenmerken zoals een voltijdse job of familiale verantwoordelijkheden kunnen beperkingen opleggen voor bepaalde gedragingen. Dit is voornamelijk belangrijk bij tijdsintensieve gedragingen zoals participatie in een milieugroepering (e.g. Wiltfang & Mcadam, 1991). Ander onderzoek vindt daarentegen dat deze persoonlijke beperkingen geen invloed hebben (e.g. Gillham, 2008).

Ten derde is de mate waarin iemand geconfronteerd wordt met milieuproblemen een belangrijke contextuele factor. Volgens het *challenge-response model* heerst er bezorgdheid om het milieu bij mensen uit landen waar veel sprake is van milieuverontreiniging. Ook op individueel niveau kan confrontatie met milieuproblemen een rol spelen. Franzen en Meyer (2010) stellen dat vooral gepercipieerde milieukwaliteit belangrijk is. Chawla (1998) spreekt in deze context over *environmental sensitivity* om onder andere iemands gevoeligheid voor (de observatie van) milieuproblemen te duiden.

Tot slot duidt Stern (2000) op het belang van persoonlijke kwaliteiten. In de context van dit onderzoek zijn sociale klassenfactoren belangrijk. Hoewel sociale klasse in principe een contextuele factor is, worden beide in wat volgt conceptueel gescheiden om semantische verwarring te voorkomen.

2.2 Sociale klasse

Over de invloed van sociale klasse in onze maatschappij is literaire discussie. Waarden en gedragskeuzes bevinden zich op de kruising tussen agency en structuur. Dit gaf Giddens (1982) al aan in zijn *structuration theory* (zie ook Spaargaren, Martens, & Beckers, 2006).

Aan de ene kant spreken sociologen als Giddens (2013) en Beck (2001) over reflexieve moderniteit (Evans & Jackson, 2007). Wij zijn in mindere mate dan vroeger gebonden aan sociale rollen en verwachtingen omdat veel tradities zijn weggevallen. We bevinden ons in een permanente identiteitscrisis en moeten in een reflexief project aan identiteitscreatie doen (Soron, 2010). Mensen doen dit aan de hand van gedrag en levensstijl. Dit idee suggereert dat individuen vrije en bewuste keuzes maken (Axsen & Kurani, 2012; Tranter, 1996). Dit idee minimaliseert de invloed van sociale klassenverschillen. Daarbovenop stellen auteurs als Clark en Lipset (1996) dat sociale klassenverschillen hun relevantie verliezen door fragmentatie van sociale klassen en nieuwe patronen van stratificatie.

Aan de andere kant zijn er structurele invloeden op gedrag. Gedrag wordt immers geassocieerd met sociale groepen en is niet vrij van de sociale context (Evans & Jackson, 2007; Soron, 2010). Tegen deze achtergrond duiden auteurs zoals Hout, Brooks, en Manza (1996) op het belang van sociale klassenverschillen. De fragmentatie en toegenomen complexiteit van sociale klassen impliceren niet dat ze verdwenen zijn. Moderne sociale klassen zijn symbolische gemeenschappen van mensen die opgroeien en leven onder dezelfde klassencondities i.e. cultuur en middelen (Savage, Warde, & Devine, 2005). Uitermate relevant in deze discussie is het werk van Bourdieu (1989b) over *habitus*. Habitus is een geheel van prereflexieve smaken en disposities, verbonden aan iemands verleden en klassencondities (Carfagna et al., 2014). Flemmen, Jarness, en Rosenlund (2018) bevestigen dat deze verschillen zich manifesteren in attitudes en gedrag. Vervolgens reproduceren sociale klassenverschillen zich in de dagelijkse praktijk. In dit proces zijn vooral smaken en consumptiepatronen belangrijk in het toeschrijven van hiërarchie en het afbakenen van statusgroepen (Holt, 1998).

Bourdieu (1989a) spreekt over kapitaal wanneer hij verwijst naar klassencondities. Kapitaal is het resultaat van geaccumuleerde arbeid die mensen zich persoonlijk toe-eigenen, beschikbaar hebben voor gebruik en kunnen investeren. Verschillende vormen van kapitaal zijn ongelijk verdeeld over de populatie en dit fragmenteert de populatie in sociale klassen. Er zijn drie vormen van kapitaal:

1° Economisch kapitaal is kapitaal dat meteen omgezet kan worden in geld. Het kan geïnstitutionaliseerd zijn in de vorm van eigendomsrechten zoals huiseigendom (Bourdieu, 1989a).

2° Cultureel kapitaal kan volgens Bourdieu (1989a) onderscheiden worden in drie vormen: belichaamd cultureel kapitaal (langdurige disposities en eigenschappen vervat in lichaam en geest, culturele competenties zoals kennis), geobjectiveerd cultureel kapitaal (culturele goederen, zoals boeken, die symbolisch geconsumeerd worden) en geïnstitutionaliseerd cultureel kapitaal (institutioneel erkende vormen van cultureel kapitaal, zoals een diploma als erkenning van bepaalde competenties).

De operationalisering van cultureel kapitaal is sterk afhankelijk van de socio-historische setting. Holt (1998) bekritiseerde studies rond cultureel kapitaal omdat dit vaak geoperationaliseerd wordt in termen van consumptie-objecten en de consumptie van hoge-status goederen. Deze operationalisering is vandaag niet meer valide (Carfagna et al., 2014; Laidley, 2013a). In navolging van cultuursociologen zoals Lamont, Beljean, en Clair (2014) zal dit onderzoek cultureel kapitaal bekijken als een geheel van niet-materiële middelen zoals kennis en opleidingsniveau. Het cultureel kapitaal waarover iemand beschikt, geeft toegang tot een bepaald repertoire van acties en strategieën die beïnvloeden hoe iemand zich effectief zal gedragen.

In een samenleving waar milieuproblematieken prominent aanwezig zijn, wordt kennis van deze problematieken steeds belangrijker. Om deze reden wordt milieukennis als vorm van cultureel kapitaal aanschouwd in dit onderzoek (cf. Karol & Gale, 2004). Het belang hiervan wordt geïllustreerd door onderzoek naar ecologische gentrificatie (cf. Dooling, 2009). Groene initiatieven leiden vaak tot een (economische) opwaardering van de omgeving. In z'n spreekt McClintock (2018) over duurzaamheidskapitaal dat geaccumuleerd en geïnvesteerd kan worden. Gelijkaardig zou milieukennis een vorm van belichaamd cultureel kapitaal kunnen uitmaken.

3° Sociaal kapitaal bestaat uit potentiële middelen die verbonden zijn aan het sociale netwerk waarover iemand beschikt (Adler & Kwon, 2002). De hoeveelheid wordt bepaald door wie er in dit netwerk zit en hoeveel kapitaal zij bezitten. Door een gebrek aan data zal de conceptualisering van sociaal kapitaal in dit onderzoek beperkt blijven tot twee dimensies, namelijk de mate waarin iemand een gevarieerd sociaal netwerk heeft en/of deelneemt aan het verenigingsleven. De achterliggende ratio steunt op het werk van Granovetter (1973). In zijn theorie over *the strengt of weak ties* benadrukt hij het belang van kennissen en relatief 'routinematige of oppervlakkige' sociale interacties omdat deze nieuwe informatie en nieuwe invloeden verstrekken. Informatie en invloeden van vrienden en familie daarentegen is vaak niet nieuw.

Op een gelijkaardige wijze zouden mensen die lid zijn van een heterogeen sociaal netwerk vaker in contact moeten komen met nieuwe informatie en nieuwe sociale verwachtingen (McLeod, Sotirovic, & Holbert, 1998; Renzulli, Aldrich, & Moody, 2000; Scheufele, Nisbet, Brossard, & Nisbet, 2004). Verenigingen zijn een bron van netwerk heterogeniteit (Scheufele et al., 2004). Om deze reden valt lidmaatschap van een vereniging ook onder sociaal kapitaal in dit onderzoek.

2.3 Sociale stratificatie in duurzaam gedrag

Voorgaand onderzoek suggereert een positieve relatie tussen sociale klasse en duurzaam gedrag. In het algemeen wordt duurzaam gedrag toegeschreven aan hooggeschoolde witte boordenwerknemers met een goed inkomen (Gifford & Nilsson, 2014; Rivera-Torres & Garces-Ayerbe, 2018). Carfagna et al. (2014) spreken over een eco-habitus. Dit is een ecologisch georiënteerde habitus die geassocieerd wordt met mensen uit hogere klassen. In Bourdieuaanse traditie zien zij duurzaam gedrag opkomen als nieuwe vormen van zogenaamde *high status taste* i.e. smaken waaraan een hoge status wordt verbonden. Dit maakt van duurzaam gedrag een manier om groeps- en statusgrenzen af te bakenen.

Sociologen en andere sociale wetenschappers gebruiken drie algemene verklaringsgronden voor het positief verband tussen sociale klasse en duurzaam gedrag:

1° Verschillen in duurzaam gedrag zijn te wijten aan verschillen in socialisatie. Hier ligt de focus op verschillen in waarden en attitudes zoals milieubezorgdheid (Tranter, 1996).

2° Er is steeds een kloof tussen attitudes en gedrag i.e. de actie-cognitie. De grootte van deze kloof kan afhangen van het kapitaal dat iemand ter beschikking heeft (Kollmuss & Agyeman, 2002).

3° Naast bezorgdheid om het milieu, is er een veelheid aan andere motieven die duurzaam gedrag sturen (Jagers et al., 2017). De mate waarin deze doorwegen kan afhangen van het beschikbaar kapitaal.

2.3.1 *Socialisatie en milieubezorgdheid*

Hoewel sociaalpsychologische theorieën zoals het Value-Belief-Norm (VBN) model over het algemeen succesvol zijn in het verklaren van duurzaam gedrag (Stern, Dietz, Abel, Guagnano, & Kalof, 1999), verliezen ze vaak uit het oog dat waarden en attitudes geen vorm krijgen in een sociaal vacuüm. Mensen worden doorheen hun leven gesocialiseerd om bepaalde waarden en doelen na te streven (Uyeki & Holland, 2000). Rhead, Elliot, en Upham (2018) vinden in hun onderzoek dat mensen van hogere sociale klassen over het algemeen bezorgder zijn over het milieu. Dit kan verklaard worden doordat economisch-, cultureel- en sociaal kapitaal samenhangen met milieubezorgdheid.

Zowel affluence theorieën als theorieën van postmateriële waarden suggereren economische verschillen in milieubezorgdheid op nationaal niveau. Affluence theorieën vertrekken vanuit de idee dat de kwaliteit van het milieu een (luxe)goed is (Franzen & Meyer, 2010). De vraag voor dit goed stijgt naarmate het inkomen stijgt. In een land met een rijke populatie zou de vraag naar milieukwaliteit hoger zijn, waardoor er een hogere milieubezorgdheid heerst. Ingelhart's theorie van postmateriële waarden (1981) stelt dat de opkomst van milieubezorgdheid een onderdeel is van een algemene waardenverandering die plaatsvindt wanneer samenlevingen ontwikkelen. Hoe welvarender een samenleving, hoe minder de leden ervan bezorgd zijn om de economische en materiële aspecten van het leven. Ze zijn vrij om postmateriële waarden na te streven, zoals een kwaliteitsvol leefmilieu. Deze ideeën op macroniveau zijn gelijkaardig aan Maslow's (1943) individuele theorie over de hiërarchie in menselijke noden. Maslow stelt dat mensen eerst moeten voldoen aan hun fysiologische- en veiligheidsnoden alvorens er plaats is voor de voldoening van andere noden. Ook empirisch onderzoek ondersteunt dat de macrotheorieën over economisch kapitaal kunnen worden doorgetrokken naar het individueel niveau in westerse landen (Pampel, 2014). Een nuance is echter op z'n plaats.

Andere auteurs vinden geen of slechts zwakke economische gradiënten (Buttel, 1987; Dietz, Stern, & Guagnano, 1998; Dunlap & McCright, 2008; Van Liere & Dunlap, 1980).

Cultureel kapitaal heeft over het algemeen een positieve invloed op milieubezorgdheid. Franzen en Meyer (2010) vinden positieve gradiënten voor kennis over milieuproblemen en opleidingsniveau (zie ook Carfagna et al., 2014; Kollmuss & Agyeman, 2002; Van Liere & Dunlap, 1980). Mensen met hoog cultureel kapitaal hebben daarbovenop vaker kritiek op de moderne consumptie-ethos, terwijl mensen met laag cultureel kapitaal milieubezorgdheid eerder zien als een luxegoed (Laidley, 2013a).

Ook sociale netwerken beïnvloeden attitudes rond milieubezorgdheid (Axsen & Kurani, 2012). Zwakke banden zijn bij uitstek belangrijk omdat ze nieuwe informatie en invloeden verstrekken. (Granovetter, 1973). Hierdoor hebben mensen meer kans om in contact te komen met informatie en invloeden die milieubezorgdheid stimuleren. Macias en Nelson (2011) bevestigen dat zwakke banden een positieve invloed hebben op milieubezorgdheid omdat deze mensen vaker in contact komen met anderen die de status quo van economische groei, individualisme en vrije markt in vraag stellen (zie ook Macias & Williams, 2016).

In tegenstelling tot bovenstaande auteurs, stellen Dunlap en Mertig (1995) deze verschillen in milieubezorgdheid in vraag. Zij vinden in hun onderzoek dat mensen in rijke landen bezorgd zijn om het milieu omwille van postmateriële waarden, terwijl mensen in armere landen bezorgd zijn omdat ze meer geconfronteerd worden met milieuverontreiniging (zie ook Pampel, 2014). Voor deze laatste groep is milieu een fysiologische- en veiligheidsnood. Deze bevindingen blijken relevant binnen rijke landen. Mitchell en Dorling (2003) wijzen op het feit dat mensen met een zwakkere socio-economische achtergrond vaker geconfronteerd worden met de gevolgen van milieuproblemen (zie ook Brown, 1995). Mensen met meer kapitaal hebben immers meer mogelijkheden om deze confrontatie te vermijden (e.g. door te verhuizen naar een plaats met minder luchtvervuiling). Bijkomend suggereert onderzoek van Lindell en Hwang (2008) dat socio-economische status negatief geassocieerd is met gepercipieerde persoonlijke risico's. In het onderzoek van Chawla (1998) blijkt echter dat hoger geschoolden gevoeliger zijn voor (de perceptie van) milieuverontreiniging. In ieder geval speelt (gepercipieerde) confrontatie met milieuverontreiniging potentieel een mediërende rol in de relatie tussen sociale klasse en milieubezorgdheid.

2.3.2 De grootte van de actie-cognitiekloof

Attitudes over het milieu zijn niet altijd een goede voorspeller voor gedrag (Scott & Willits, 1994). Dit duidt op een kloof tussen milieubezorgdheid en duurzaam gedrag i.e. de actie-cognitiekloof (Kollmuss & Agyeman, 2002). Volgens Diekmann en Preisendorfer (2003) vergroot deze kloof naarmate de kosten van het gedrag stijgen. Kosten moeten breed geïnterpreteerd worden e.g. tijd, geld, psychologische barrières en gewoonte (Jagers et al., 2017). Mensen die bezorgd zijn om het milieu zullen duurzaam gedrag stellen in lage-kost situaties, terwijl dit in mindere mate geldt in hoge-kost situaties.

Ajzen (1991) stelt in zijn *Theory of Planned Behavior (TPB)* dat mensen hun gedragsintenties enkel kunnen naleven indien ze er de kans en de middelen voor hebben. Een actie-cognitiekloof kan dus (gedeeltelijk) ontstaan door een gebrek aan kapitaal aangezien het een middel is om bepaalde kosten te overbruggen. Mensen met beperkte economische middelen beschikken niet altijd over de capaciteit om bepaalde gedragingen te stellen (Taylor, 1989). Ellis en Thompson (1997) stellen dat er ook culturele barrières zijn, waarbij cognitieve factoren een belangrijke rol spelen (Rivera-Torres & Garcés-Ayerbe, 2018). Een gebrek aan kennis kan een kloof veroorzaken tussen attitudes en gedrag (e.g. Kennedy et al., 2009). Ook sociaal kapitaal is belangrijk. Zo kunnen mensen personen binnen sociale netwerken gebruiken om de kloof te overbruggen, onder andere via hulp of informatie (Brunie, 2009).

Kapitaal kan ook het omgekeerde effect hebben op de actie-cognitiekloof. Een overvloed aan kapitaal kan mensen toelaat hun gedragspreferenties niet te volgen (Kennedy et al., 2009). Zo zorgt geld ervoor dat mensen een vliegtuigticket kunnen kopen desondanks hun milieubezorgdheid. Sociale netwerken kunnen eveneens niet-duurzame en overmatige consumptie stimuleren (Kollmuss & Agyeman, 2002).

2.3.3 Andere motieven voor duurzaam gedrag

Tot slot is er naast milieubezorgdheid nog een verscheidenheid aan andere (persoonlijke) motieven die duurzaam gedrag sturen (Evans & Jackson, 2007; Jagers et al., 2017; Martinsson & Lundqvist, 2010). Duurzame consumptie (e.g. lokale biologische voeding) of andere gedragingen (e.g. fietsen) hebben vaak gezondheidsvoordelen (Ubilava, Foster, Lusk, & Nilsson, 2010). Daarnaast zijn er soms financiële voordelen (e.g. zonnepanelen) of statusvoordelen (e.g. een elektrische auto) verbonden aan duurzaam gedrag. Naarmate er meer kapitaal nodig is om bepaalde gedragingen te stellen, wegen sociale klassenverschillen wellicht zwaarder door.

Daarbovenop gebruiken leden van sociale klassen gedrag om sociale groepen te creëren en in stand te houden. Kapitaal wordt ingezet voor de symbolische reproductie van klassengrenzen en het in standhouden van statusverschillen. Laidley (2013a) toont aan dat vormen van symbolisch grenswerk aanwezig zijn in duurzaamheidskwesties. In zijn onderzoek stelden mensen met veel cultureel kapitaal dat ze niet omgaan met mensen die ze zien als ongeschoold, onwetend en onbezorgd over het milieu. Mensen met laag economisch en cultureel kapitaal zien milieu als een zorg voor rijke mensen. Het is echter wel te verwachten dat dit symbolisch grenswerk zich minstens gedeeltelijk vertaalt in milieubezorgdheid, en niet uitsluitend in gedrag.

3 Methodologisch kader

3.1 Data

De analyse is gebaseerd op data (2010) uit de survey over *Sociaal-culturele verschuivingen in Vlaanderen (SCV)*, dat tevens een module bevat uit de *International Social Survey Programme (ISSP)*. De data werd verzameld door de Studiedienst van de Vlaamse Regering (Carton, Vander Molen, & Pickery, 2010). De SCV-survey kadert in een jaarlijks meetinstrument van de Vlaamse overheid om sociaal-culturele verschuivingen in Vlaanderen in kaart te brengen. Het meetinstrument focust op waarden, opvattingen en gedragingen. Dit onderzoek gebruikt de data uit 2010, waarin het thema *leefmilieu* bevestigd werd. De survey werd face-to-face uitgevoerd bij een representatieve steekproef van de Nederlandstalige bevolking vanaf 18 jaar, woonachtig in het Vlaams Gewest of het Brusselse Hoofdstedelijk Gewest. In het kader van het ISSP werd een drop-off vragenlijst achtergelaten, waarin het thema *Environment* bevestigd werd. Respondenten moesten de ingevulde vragenlijst later inzenden. De ISSP is een internationale samenwerking waarbij een jaarlijkse survey diverse topics behandelt die relevant zijn voor sociale wetenschappen.

De aanvankelijke steekproef bestond uit 2.365 respondenten. Met een non-responsgraad van 42,1%, bevat de survey 1370 respondenten. Vervolgens kende de ISSP een non-responsgraad van 16,6%, waardoor de items uit de ISSP-module 1142 respondenten bevatten. Om de representativiteit van analyses te garanderen, werden gewichten gehanteerd voor zowel selectiebias en initiële non-respons in het kader van de SCV als voor de non-respons in het kader van de ISSP.

3.2 Analysestrategie

Om de invloed van sociale klasse op duurzaam gedrag te onderzoeken, start dit onderzoek vanuit drie algemene hypothesen en 2 bijkomende. De algemene hypothesen geven de drie algemene verklaringsgronden weer voor sociale klassenverschillen in duurzaam gedrag (cf. Figuur 1 voor een eenvoudige voorstelling). Daarnaast werden bijkomende hypothesen opgenomen op basis van het theoretisch kader.

H1: Traditionele vormen van kapitaal hebben een positieve invloed op milieukennis. Milieukennis wordt in de analyse opgenomen als cultureel kapitaal. Kennis is immers een vorm van belichaamd cultureel kapitaal. Milieukennis is echter geen traditionele vorm van kapitaal. Om deze reden werd onderzocht of traditionele vormen van kapitaal goede voorspellers zijn voor milieukennis.

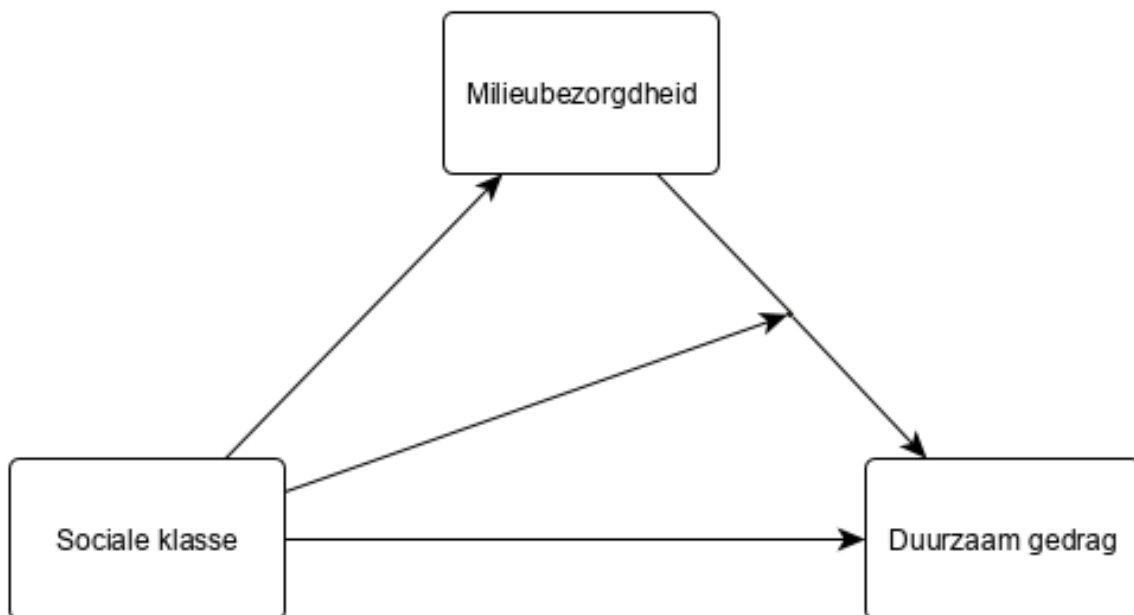
H2: De relatie tussen sociale klasse en duurzaam gedrag wordt gemedieerd door milieubezorgdheid. Sociale klasse heeft een positieve invloed op milieubezorgdheid, wat vervolgens een positieve invloed heeft op duurzaam gedrag.

H2a: De relatie tussen sociale klasse en milieubezorgdheid is deels gemedieerd door de mate waarin iemand geconfronteerd wordt met milieuverontreiniging.

H3: De grootte van de actie-cognitiekloof is afhankelijk van het kapitaal dat iemand ter beschikking heeft.

H4: Naast milieubezorgdheid, wordt duurzaam gedrag gedreven door andere motieven. De mate waarin deze doorwegen is deels afhankelijk van het kapitaal dat iemand ter beschikking heeft. Omwille van databeperkingen kunnen deze motieven zelf niet opgenomen worden in de analyse. Het rechtstreekse effect van sociale klasse op milieubezorgdheid geeft echter een indicatie van hun aanwezigheid.

Figuur 1: drie algemene verklaringsgronden voor sociale klassenverschillen in duurzaam gedrag

Om deze hypothesen te testen, werd een structureel vergelijkingsmodel opgesteld met het softwarepakket SAS, inclusief latente constructen. De analyses gebeurden in drie stappen.

1° Eerst werden, waar relevant, exploratieve- en daaropvolgende bevestigende factoranalyses uitgevoerd om latente constructen te bestuderen (cf. Toma & Mathijs, 2007). Zoals aanbevolen in de stapsgewijze benadering van Anderson en Gerbing (1988), werden latente constructen afzonderlijk beoordeeld op hun betrouwbaarheid (d.m.v. de samengestelde betrouwbaarheid) en hun validiteit (d.m.v. de verklaarde variantie). Voor de samengestelde betrouwbaarheid werd een ondergrens van 0,7 gehanteerd. Voor de verklaarde variantie werd een ondergrens van 0,5 gehanteerd (Bacon, Sauer, & Young, 1995; Fornell & Larcker, 1981).

2° In de tweede stap werd een meetmodel opgesteld, waarin enerzijds de latente constructen verder bestudeerd werden en waarin anderzijds bivariate relaties tussen kapitaal en duurzaam gedrag geanalyseerd werden.

3° In stap drie werd de relatie tussen de variabelen uit het meetmodel onderzocht in een structureel model (Schreiber, Nora, Stage, Barlow, & King, 2006). In functie van dit model werden de gebruikte items opgedeeld in vier onderdelen: *duurzame gedrag*, *kapitaal*, *milieubezorgdheid*, en *contextuele factoren*. In een eerste structureel model werden lineaire relaties tussen variabelen onderzocht. Vervolgens werden factorscores opgeslagen, om in een tweede structureel model interactie-effecten op te nemen (Kline & Dunn, 2000; Ping, 1995, 1996). Interactietermen, bestaande uit milieubezorgdheid en kapitaal, werden gebruikt om te onderzoeken of de relatie tussen milieubezorgdheid en duurzaam gedrag afhankelijk is van het kapitaal dat iemand ter beschikking heeft. Op deze manier kon onderzocht worden of de grootte van de actie-cognitiekloof verschillend is voor verschillende sociale klassen.

3.3 Variabelen

Een gedetailleerd overzicht van de gebruikte vragen uit de survey is te vinden in bijlage 1 t.e.m. 4. Steeds werden antwoordcategorieën 'weet niet' of 'geen antwoord' als *missing* gecodeerd. Inspiratie voor de analyse van de variabele werd gehaald bij Beyst (2012) in haar analyse van de indicatoren uit de SCV-survey en ISSP (in opdracht van de Studiedienst van de Vlaamse Regering).

Duurzaam gedrag (cf. tabel 1). Dit onderzoek maakt gebruik van drie vragen uit de data over duurzaam gedrag. 1° Respondenten werden gevraagd in welke mate ze 17 verschillende gedragingen stellen in het dagelijks leven (1=nooit – 5=bijna altijd). 2° De tweede vraag behandelt of mensen al dan niet lid zijn van een milieugroepering (0=nee – 1=ja), en 3° de derde vraag handelt over drie vormen van deelname aan publiek gedrag gedurende de laatste vijf jaar (0=nee – 1=ja). Vraag twee en drie werden gereconstrueerd als dummy's voor publiek gedrag.

Op basis van deze items werden vijf categorieën van gedragingen onderscheiden: 1° Publiek gedrag, 2° sorteergedrag, 3° energiezuinigheid, 4° duurzaam aankoopgedrag, en 5° een residuele categorie met 'overige' gedragingen. Teneinde het opstellen van deze categorieën werd een exploratieve factoranalyse uitgevoerd (met varimax rotatie). In overeenstemming met het *Kaiser criterium*, werden enkel dimensies met een eigenwaarde groter dan één behouden (Kaiser, 1960). Vijf factoren kunnen geïdentificeerd worden die samen 48,2% van de variantie verklaren (cf. bijlage 5).

1° De factor publiek gedrag bevat vier dummyvariabelen: 'lid van een milieugroepering'; 'de afgelopen vijf jaar een petitie getekend'; 'de afgelopen vijf jaar geld gegeven aan een milieugroepering'; en 'de afgelopen vijf jaar deelgenomen aan een protestactie' ($\alpha=0,58$). Factorladingen liggen tussen 0,48 en 0,79.

2° De factor sorteergedrag bestaat uit drie items: 'papier sorteren'; 'glas sorteren'; en 'PMD sorteren' ($\alpha=0,87$). Alle factorladingen liggen op 0,85.

3° De factor energiezuinigheid bestaat uit vier items: 'de kraan dichtdraaien tijdens tandenpoetsen of handen wassen etc.'; 'Elektrische apparaten uitzetten wanneer ze niet gebruikt worden'; 'Licht uitdoen wanneer de ruimte verlaten wordt'; en 'enkel ruimtes verwarmen waar echt nodig' ($\alpha=0,62$). Factorladingen liggen tussen 0,61 en 0,74.

4° Factor vier bestaat uit vijf items: 'biologische producten kopen'; 'milieuvriendelijke producten kopen'; 'hervulbare verpakkingen kopen'; 'fietsen of stappen i.p.v. de auto te nemen voor korte ritjes'; en 'afval oprapen dat door andere is achtergelaten' ($\alpha=0,64$). Zonder de laatste twee items stijgt α tot 0,66. Daarbovenop is de factor dan conceptueel één duidiger. Om deze redenen werd factor vier behouden als een factor voor duurzaam aankoopgedrag met drie items: 'biologische producten kopen'; 'milieuvriendelijke producten kopen'; en 'hervulbare verpakkingen kopen'. Factorladingen van deze items liggen tussen 0,64 en 0,72.

5° De laatste categorie is een residuele categorie bestaande uit vier items: 'GFT sorteren'; 'plastic sorteren'; 'regenwater gebruiken'; 'met een eigen boodschappentas gaan winkelen', 'afval oprapen dat door andere is achtergelaten'; en 'protesteren wanneer iemand afval op straat werpt' ($\alpha=0,64$). De factorladingen bevinden zich tussen 0,42 en 0,56. De lage factorladingen zijn te verwachten in een residuele categorie. Aangezien er reeds een factor is voor sorteergedrag, werden items omtrent GFT en plastic sorteren uit de analyse gelaten. Bijkomen werd 'fietsen of stappen i.p.v. de auto te nemen voor korte ritjes' ondergebracht in de residuele categorie.

Tabel 1: variabelen duurzaam gedrag

Duurzaam gedrag	Min	Max	Gem	Std	Item non-respons
Sorteergedrag					
Glas sorteren voor recyclage	1	5	4,81	0,62	1
Papier sorteren voor recyclage	1	5	4,84	0,55	1
PMD, plastic, metaal en drankverpakking sorteren voor recyclage.	1	5	4,83	0,61	3
Energiezuinigheid					
De kraan dicht draaien tijdens handen wassen, tandenpoetsen, scheren of wanneer je de vaat doet	1	5	4,15	1,18	0
Elektrische apparaten uitzetten wanneer je ze niet gebruikt	1	5	4,24	1,05	1
Licht uit wanneer je een ruimte verlaat	1	5	4,62	0,69	0
Alleen ruimtes verwarmen waar echt nodig	1	5	4,25	1,07	2
Duurzaam aankoopgedrag					
Biologische producten kopen	1	5	2,64	1,27	4
Hervulbare verpakking kopen	1	5	2,75	1,44	17
Milieuvriendelijke producten kopen	1	5	2,97	1,22	4
Overige					
Voor korte ritjes de fiets nemen of te voet gaan	1	5	3,75	1,31	6
Eigen boodschappentas naar de winkel	1	5	4,42	1,06	4
Regenwater gebruiken	1	5	2,61	1,63	6
Afval oprapen die anderen in de natuur achterlaten	1	5	2,49	1,21	1
Protesteren wanneer iemand afval op straat werpt	1	5	2,49	1,29	1
Publiek gedrag					
De afgelopen vijf jaar een petitie getekend over een milieukwestie	0	1	0,23	0,27	17
De afgelopen vijf jaar geld gegeven aan een milieugroepering	0	1	0,14	0,34	25
De afgelopen vijf jaar deelgenomen aan een protestactie of demonstratie over een milieukwestie	0	1	0,04	0,19	24
Bent u lid van een groepering die zich vooral als doel stelt om het milieu te sparen of te beschermen	0	1	0,08	0,27	11

Met uitzondering van publiek gedrag, werd een bevestigende factoranalyse uitgevoerd met alle gedragscategorieën om de betrouwbaarheid en validiteit van de factoren te testen. Enkel de factor sorteergedrag toont betrouwbaar (samengestelde betrouwbaarheid=0,86) én valide (verklaarde variantie=0,68). De items uit de andere categorieën werden om deze reden als afzonderlijke variabelen opgenomen in de analyse. Desondanks blijven ze conceptueel aan elkaar verbonden.

Het dichotome karakter van de items omtrent publiek gedrag voorkomt dat deze in een bevestigende factoranalyse worden opgenomen in SAS. Op basis van de items omtrent publiek gedrag werd een somschaal berekend. Hierbij moet erkend worden dat de items een relatief lage betrouwbaarheid hebben.

Kapitaal (cf. tabel 2). De tweede groep variabelen bestaat uit de verschillende vormen van kapitaal. Uit de data werden zeven vragen gebruikt. In lijn met het werk van Bourdieu zijn ze onderverdeeld in economisch, cultureel en sociaal kapitaal.

1° Economisch kapitaal bestaat uit twee items: een categoriale variabele over het netto beschikbaar gezinsinkomen (1=500/maand of minder – 42=10450/maand of meer) en een gedummificeerde variabele over huiseigendom ('Is het huis eigendom van één van de gezinsleden'). Beide zijn op gezinsniveau gemeten, omdat ze moeten peilen naar het geheel van beschikbare economische middelen.

2° Cultureel kapitaal bestaat uit twee items: opleidingsniveau (1=geen/lager onderwijs – 5=universitair hoger onderwijs) en kennis van milieubeleidsinstrumenten. Deze laatste fungeert als proxy voor kennis over milieuproblematieken. Respondenten werden gevraagd om hun kennis aan te geven over volgende beleidsinstrumenten: smogalarm, ecoscore voor voertuigen, bodemattest, watertoets, subsidies voor energiebesparende maatregelen, afvalwatertaks, de aanvaardingsplicht voor producenten van elektrische toestellen, autobanden etc., de milieuvergunning voor het kappen van bomen in de tuin, de dikke truiendag. Kennis werd als volgt gescoord: 1='Ja, ik weet wat dit is'; 2='Ik heb hier al van gehoord maar weet niet zo goed wat dit is'; 3= 'Neen, ik ken dit niet'. De negen items werden gereconstrueerd als dummy's, waarbij score 1 werd toegekend aan respondenten die 'Ja, ik weet wat dit is' antwoordden. Vervolgens werd een somscore berekend (0=geen kennis van milieubeleidsinstrumenten – 9= kennis van alle milieubeleidsinstrumenten).

3° Sociaal kapitaal bestaat eveneens uit twee items. Het eerste item is een geconstrueerde dummy over lidmaatschap van een vereniging, waarbij de score 1 toegekend werd aan mensen die momenteel lid zijn van een vereniging (cf. bijlage 2 voor een overzicht van de geïncludeerde verenigingen).

Milieugroeperingen werden niet opgenomen als vereniging om het niet-recursief karakter van het model te bewaren. Het tweede item omtrent sociaal kapitaal is een factor gaande over de heterogeniteit van iemands sociaal netwerk. De factor bestaat uit vier items: 'Komt vaak in contact met nieuwe mensen', 'Komt vaak in contact met mensen die andere politieke opvattingen hebben dan uzelf', 'Komt vaak in contact met mensen uit een ander land met een andere cultuur'; en 'Komt vaak in contact met mensen die van een ander sociaal milieu zijn' (1=volledig oneens – 5=volledig eens). Deze factor ($\alpha=0,77$) werd ontdekt op basis van een exploratieve factoranalyse, waarin acht items over sociaal contact werden opgenomen (cf. bijlage 6). Vier items werden omgedraaid waardoor hoge scores heterogeniteit in het netwerk voorstellen. Twee factoren werden gevonden, waarvan enkel de factor 'heterogeniteit in het sociaal netwerk' nuttig is voor de doeleinden van dit onderzoek. Vervolgens werd de factor goedgekeurd op basis van een bevestigende factoranalyse (samengestelde betrouwbaarheid=0,79 en verklaarde variantie=0,48).

Tabel 2: variabelen sociale klasse

Kapitaal	Min	Max	Gem	Std	Item non-respons
Gezinsinkomen	1	42	22,42	10,47	157
Huiseigendom	0	1	0,80	0,40	1
Opleidingsniveau	1	5	2,92	1,23	0
Kennis van milieubeleidsinstrumenten	0	9	5,60	2,32	2
Smogalarm	0	1	0,87	0,34	2
Ecoscore voor voertuigen	0	1	0,47	0,50	2
Bodemattest	0	1	0,72	0,45	2
Watertoets	0	1	0,18	0,38	2
Subsidies voor energiebesparende maatregelen	0	1	0,72	0,45	2
Afvalwatertaks	0	1	0,59	0,49	2
Aanvaardingsplicht voor producenten van	0	1	0,55	0,50	2
Milieuvergunning voor het kappen van bomen in de	0	1	0,68	0,47	2
Dikke truiendag	0	1	0,83	0,38	2
Lid van een vereniging	0	1	0,79	0,41	1
Heterogeen sociaal netwerk					
Komt vaak in contact met nieuwe mensen	1	5	3,20	1,05	3
Komt vaak in contact met mensen die andere politieke	1	5	3,39	0,96	30
Komt vaak in contact met mensen uit een ander land	1	5	2,82	1,16	3
Komt vaak in contact met mensen die van een ander	1	5	3,00	1,01	4

Milieubezorgdheid (cf. tabel 3). Om een schaal van milieubezorgdheid te construeren, werd een exploratieve factoranalyse uitgevoerd met een verzameling van 11 items. Vijf van deze items werden omgedraaid zodat hoge scores een hoge milieubezorgdheid betekenen. Drie factoren werden gevonden.

Factor één gaat over milieukwaliteit, maar bestaat slecht uit twee items en werd om deze reden uit de analyse gelaten. Factor twee gaat over de gevolgen van milieuproblemen, en dus niet zozeer over milieubezorgdheid zelf. Enkel de derde factor werd behouden. Deze bestaat uit vijf items: 'Ik maak me zelden zorgen over milieuvervuiling in Vlaanderen'; 'Al dat praten over milieuvervuiling in Vlaanderen maakt de mensen ongeruster dan nodig'; 'We maken ons tegenwoordig te veel zorgen over de toekomst van het milieu en te weinig over de prijzen en de werkgelegenheid'; 'De mensen maken zich er te veel zorgen over dat de vooruitgang het milieu zal schaden'; 'De mensen maken zich er te veel zorgen over dat de vooruitgang het milieu zal schaden' ($\alpha=0,73$). Factorlandingen liggen tussen 0,55 en 0,77. Hoewel betrouwbaar (samengestelde betrouwbaarheid=0,74), bleek de factor niet valide in een bevestigende factoranalyse (verklaarde variantie=0,37).

Met drie items ('Ik maak me zelden zorgen over milieuvervuiling in Vlaanderen'; 'We maken ons tegenwoordig te veel zorgen over de toekomst van het milieu en te weinig over de prijzen en de werkgelegenheid'; en 'De mensen maken zich er te veel zorgen over dat de vooruitgang het milieu zal schaden') steeg de verklaarde variantie tot 0,47. Bijgevolg werden slechts drie items behouden. De items werden omgedraaid om een schaal te creëren waarin een hoge score een hoge bezorgdheid impliceert.

Tabel 3: variabelen milieubezorgdheid

Milieubezorgdheid	Min	Max	Gem	Std	Item non-respons
Milieubezorgdheid					
Ik maak me zelden zorgen over milieuvervuiling in Vlaanderen	1	5	3,29	0,91	14
We maken ons tegenwoordig te veel zorgen over de toekomst van het milieu en te weinig over de prijzen en de werkgelegenheid	1	5	3,06	1,02	2
De mensen maken zich er te veel zorgen over dat de vooruitgang het milieu zal schaden	1	5	2,98	1,05	6

Contextuele factoren (cf. tabel 4). De laatste categorie bestaat uit contextuele variabelen. Deze zijn onderverdeeld in drie groepen: socio-demografische kenmerken, biografische beschikbaarheid en confrontatie met milieuproblemen.

1° Socio-demografische factoren bestaan in dit onderzoek uit geslacht, leeftijd en huishoudgrootte. Geslacht werd gedummificeerd, met vrouw als score 1. Leeftijd is een continue variabele. Huishoudgrootte staat voor het aantal leden in het huishouden. Deze variabele werd voornamelijk opgenomen als controlevariabele in tandem met gezinsinkomen.

2° Biografische beschikbaarheid bevat twee onderdelen. Ten eerste werd gekeken naar het arbeidsmarktregime van de respondent. Hiervoor werden twee dummyvariabelen geconstrueerd: 'voltijdse tewerkstelling' en 'deeltijdse tewerkstelling' (ref.= 'werkloos'). Ten tweede werd gekeken naar de gezinssamenstelling. Er werden drie dummyvariabelen geconstrueerd: 'woont samen met partner'; 'woont samen met partner en kinderen'; 'woont samen met kinderen zonder partner' (ref.= 'woont alleen/bij ouders').

3° De laatste contextuele factor gaat over de mate waarin iemand geconfronteerd wordt met verschillende vormen van milieuverontreiniging. Respondenten werden gevraagd naar hun confrontatie met 12 vormen van milieuverontreiniging (cf. tabel 4). 12 dummy's werden geconstrueerd waarbij mensen die aangaven dat ze er 'eerder veel' of 'zeer veel' mee geconfronteerd worden, score 1 kregen. Vervolgens werd een somschaal berekend (0=geen confrontatie – 12=confrontatie met alle vormen van milieuverontreiniging).

Tabel 4: variabelen contextuele factoren

Contextuele factoren	Min	Max	Gem	Std	Item non-respons
Geslacht					
Man (Ref.)					
Vrouw	0	1	0,51	0,50	0
Leeftijd	18	98	48,03	17,85	0
Huishoudgrootte	1	10	2,80	1,34	0
Tewerkstelling					
Werkloos (Ref.)					
Deeltijds tewerkgesteld	0	1	0,14	0,34	0
Voltijds tewerkgesteld	0	1	0,42	0,49	0
Huishoudtype					
Woont alleen/bij ouders (Ref.)					
Woont met partner	0	1	0,35	0,48	0
Woont met kinderen, zonder partner	0	1	0,04	0,19	0
Woont met kinderen en partner	0	1	0,33	0,47	0
Confrontatie met milieuverontreiniging					
Smog	0	1	0,09	0,29	1
Schuimvorming op waterlopen	0	1	0,03	0,18	0
Stank veroorzaakt door agrarische activiteiten, etc.	0	1	0,15	0,36	0
Bomen hebben last van vroegtijdig bladverlies of van aantasting van de bladeren	0	1	0,11	0,31	1
Stank veroorzaakt door waterlopen	0	1	0,05	0,22	0
Lawaai veroorzaakt door luchtverkeer	0	1	0,08	0,26	0
Zwerfvuil	0	1	0,27	0,44	0
Stank veroorzaakt door industrie	0	1	0,08	0,26	0
Lawaai veroorzaakt door wegverkeer	0	1	0,23	0,42	0
Stank veroorzaakt door wegverkeer	0	1	0,12	0,32	1
Een teveel aan licht 's nachts	0	1	0,10	0,31	2
Lawaaihinder 's nachts	0	1	0,08	0,27	1

4 Resultaten

Het structureel vergelijkingsmodel werd stapsgewijs opgebouwd met een meetmodel en een structureel model (Anderson & Gerbing, 1988; Schreiber et al., 2006). Omwille van de vele variabelen in de modellen, is de weergave van het volledig pijlenschema niet meer overzichtelijk. Om deze reden worden de pijlenschema's in vereenvoudigde vorm weergegeven door variabelen te groeperen. De belangrijke parameters worden in tabellen doorheen de resultatensectie weergegeven.

4.1 Meetmodel

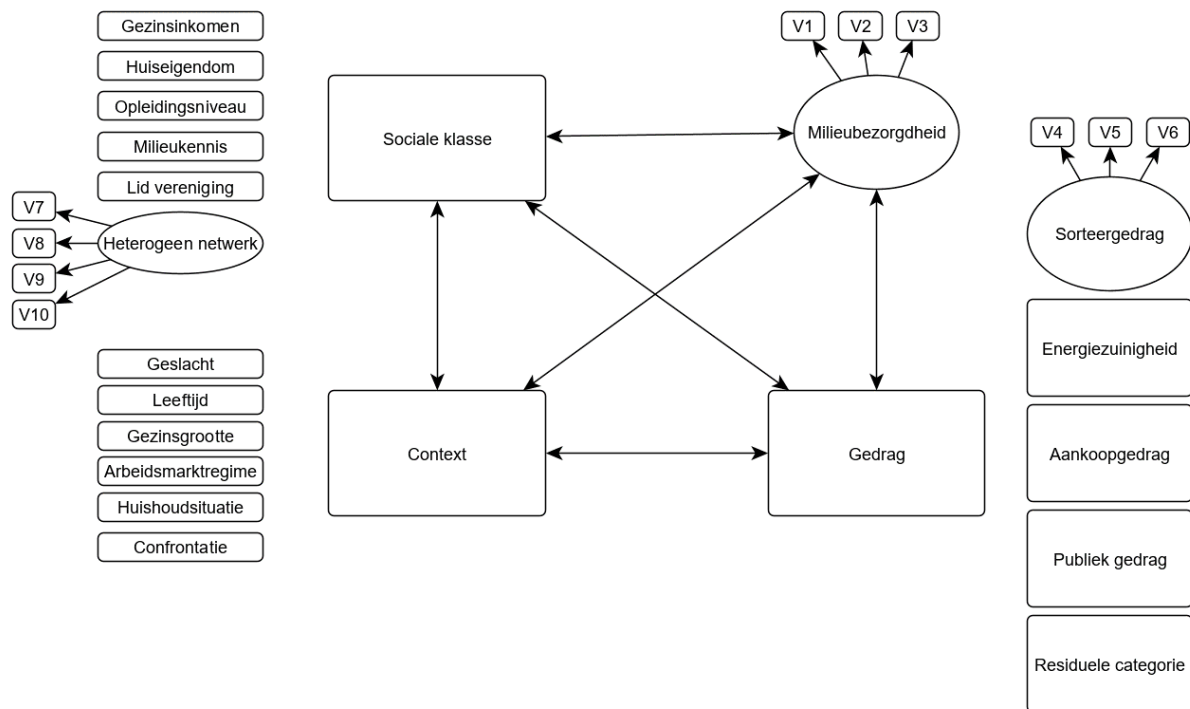
Het meetmodel (cf. figuur 2) dient een tweevoudig doel. Ten eerste werden latente constructen verder geëvalueerd en ten tweede werden bivariate relaties (o.b.v. covarianties) bestudeerd tussen de verschillende gedragingen en vormen van kapitaal om sociale klassenverschillen in de verschillende gedragingen te onderzoeken.

Het meetmodel bevat drie latente factoren (sorteergedrag, milieubezorgdheid, en heterogeniteit van het sociaal netwerk) en 37 manifeste variabelen. Respondenten werden *listwise* verwijderd (n=941). Item non-respons resulteerde in 429 *missings*. 227 van deze *missings* zijn te wijten aan respondenten die de drop-off vragenlijst van de ISSP niet terugzonden. Hiervoor werd reeds gecompenseerd met gewichten. Bijgevolg blijven er 202 *missings* over die de resultaten mogelijks kunnen vertekenen. Het merendeel ervan kan verklaard kan worden door een hoge non-respons op de vragen omtrent het gezinsinkomen. Om deze reden werd een *missings*analyse uitgevoerd om te onderzoeken of de *missings* (waarvoor niet gecompenseerd werd met gewichten) significant meer of minder duurzaam gedrag stellen (cf. bijlage 8). Voor de items omtrent sorteergedrag geldt dat de *missings* significant minder sorteren. Zij zetten ook significant minder de kraan uit. Voor de rest is er geen significant verschil tussen *missings* en *non-missings*

Hoewel het model niet multivariaat normaal verdeeld is, werd het geschat met de *Maximum Likelihood* methode. Een schatting op basis van de *Weighted Least Squares* resulteerde in een covariantiematrix die *singular* of *not positive definite* is. Daarnaast is de *Maximum Likelihood* methode relatief robuust (Lei & Lomax, 2005; Olsson, Foss, Troye, & Howell, 2000). De *fit statistics* toonden dat het meetmodel een goed model is ($\chi^2/2df=1,04$; GFI=0,97; SRMR=0,02; AGFI=0,92; RMSEA=0,03; CFI=0,97; NF=0,95). De latente factoren werden eveneens bevestigd in het meetmodel. Voor sorteergedrag liggen alle factorladingen tussen 0,72 en 0,85, met een samengestelde betrouwbaarheid van 0,83 en een verklaarde variante van 0,62. Voor de factor omtrent heterogeniteit van het sociaal netwerk liggen factorladingen tussen 0,66 en 0,76, met een samengestelde betrouwbaarheid van 0,78 en een verklaarde variante van 0,48.

Voor milieubezorgdheid liggen factorladingen tussen 0,61 en 0,77, met een samengestelde betrouwbaarheid van 0,75 en een verklaarde variante van 0,50. Een verklaarde variantietest en een chi-kwadraat toets met perfect gecorreleerde meetmodellen, tonen tot slot dat er discriminantvaliditeit aanwezig is.

Figuur 2: meetmodel

Het meetmodel toont dat **sorteergedrag** positief verbonden is met huiseigendom (std. cov=0,12***), opleidingsniveau (std. cov=0,08*) en milieukennis (std. cov=0,14***).

Variabelen omtrent **energiezuinigheid** zijn niet of eerder negatief verbonden aan kapitaal. Sociale klasse is niet significant gerelateerd aan de kraan dichtdoen bij het handen wassen. Mensen met een hoog inkomen zetten minder vaak hun elektrische apparaten uit wanneer ze die niet gebruiken (std. cov=-0,16***), doen minder vaak hun lichten uit als ze de ruimte verlaten (std. cov=-0,08*), en verwarmen hun ruimtes vaker als dit niet nodig is (std. cov=-0,11**). Ook voor opleidingsniveau zijn negatieve verbanden te vinden met het uitzetten van elektrische apparaten (std. cov=-0,09**) en het uitlaten van de verwarming (std. cov=-0,06*). Een heteroogeen sociaal netwerk is eveneens negatief verbonden met het bepreken van de verwarming (std. cov=-0,09*). Milieukennis is daarentegen positief verbonden aan het uitzetten van elektrische apparaten (std. cov=0,07*), het licht uitdoen (std. cov=0,07*), en het inperken van de verwarming (std. cov=0,10**).

Duurzaam aankoopgedrag is over het algemeen positief gerelateerd aan sociale klasse. Het kopen van biologische producten is positief verbonden aan gezinsinkomen (std. cov=0,19***), opleidingsniveau (std. cov=0,18***), milieukennis (std. cov=0,07*), en heterogene sociale netwerken (std. cov=0,13***). Mensen met een hoger inkomen (std. cov=0,13***), huiseigendom (std. cov=0,07*), hoger opleidingsniveau (std. cov=0,16***), meer milieukennis (std. cov=0,19***), en een heterogeen netwerk (std. cov=0,13***) kopen vaker hervulbare verpakkingen. Ook de aankoop van milieuvriendelijke producten is positief verbonden aan inkomen (std. cov=0,15***), huiseigendom (std. cov=0,10**), opleidingsniveau (std. cov=0,18***), milieukennis (std. cov=0,24***), lidmaatschap van een vereniging (std. cov=0,10**), en heterogene sociale netwerken (std. cov=0,20***).

Publiek gedrag is eveneens positief gerelateerd aan inkomen (std. cov=0,18***), huiseigendom (std. cov=0,07*), opleidingsniveau, (std. cov=0,19***), milieukennis (std. cov=0,07*), lidmaatschap van een vereniging (std. cov=0,13***), en heterogene sociale netwerken (std. cov=0,21***).

Tot slot geldt voor de variabelen uit de **residuele categorie** dat zij over het algemeen positief zijn gerelateerd aan kapitaal. Mensen met meer milieukennis nemen vaker een eigen boodschappentas mee naar de winkel (std. cov=0,17***). Het gebruik van regenwater is positief verbonden aan huiseigendom (std. cov=0,27***), milieukennis (std. cov=0,16***) en lidmaatschap van een vereniging (std. cov=0,09**). Afval oprapen dat door anderen werd achtergelaten, gebeurt vaker door mensen met een hoger inkomen (std. cov=0,14***), huiseigendom (std. cov=0,11***), hoger opleidingsniveau (std. cov=0,17***), meer milieukennis (std. cov=0,18***), lidmaatschap van een vereniging (std. cov=0,08*), en een heterogeen sociaal netwerk (std. cov=0,25***). Mensen met meer milieukennis (std. cov=0,20***) en een heterogeen sociaal netwerk (std. cov=0,16***) protesteren vaker wanneer afval wordt achtergelaten. Tot slot perken mensen met een laag inkomen hun autogebruik het meest in (std. cov=-0,06*).

Tabel 5: meetmodel (covarianties kapitaal en duurzaam gedrag)

Std. Covarianties	Inkomen Gezin	Eigendom Huis	Opleiding	Kennis Milieu	Lid Vereniging	Heterogeen netwerk
Sorteergedrag	0,04	0,12***	0,08*	0,14***	0,02	-0,07
Kraan dichtdoen	-0,03	-0,03	-0,01	0,05	-0,01	0,03
Elektriciteit uitzetten	-0,16***	0,01	-0,09**	0,07*	0,02	-0,05
Licht uitdoen	-0,08*	0,00	-0,03	0,07*	-0,01	-0,04
Verwarming uitlaten	-0,11**	-0,04	-0,06*	0,10**	0,02	-0,09*
Biologische producten kopen	0,19***	0,05	0,18***	0,07*	0,06	0,13***
Hervulbare verpakking kopen	0,13***	0,07*	0,16***	0,19***	0,05	0,13***
Milieuvriendelijke producten kopen	0,15***	0,10**	0,18***	0,24***	0,10**	0,20***
Publiek gedrag	0,18***	0,07*	0,19***	0,07*	0,13***	0,21***
Eigen boodschappentas	-0,01	0,06	0,02	0,17***	0,03	-0,01
Auto laten staan	-0,06*	-0,05	-0,00	0,06	0,03	0,05
Regenwater gebruiken	0,04	0,27***	-0,03	0,16***	0,09**	-0,02
Afval oprapen	0,14***	0,11***	0,17***	0,18***	0,08*	0,25***
Protest bij achtergelaten afval	0,06	0,04	0,06	0,20***	0,05	0,16***

* $P(T > t_i) < 0,05$; ** $P(T > t_i) < 0,01$; *** $P(T > t_i) < 0,001$

4.2 Structureel model

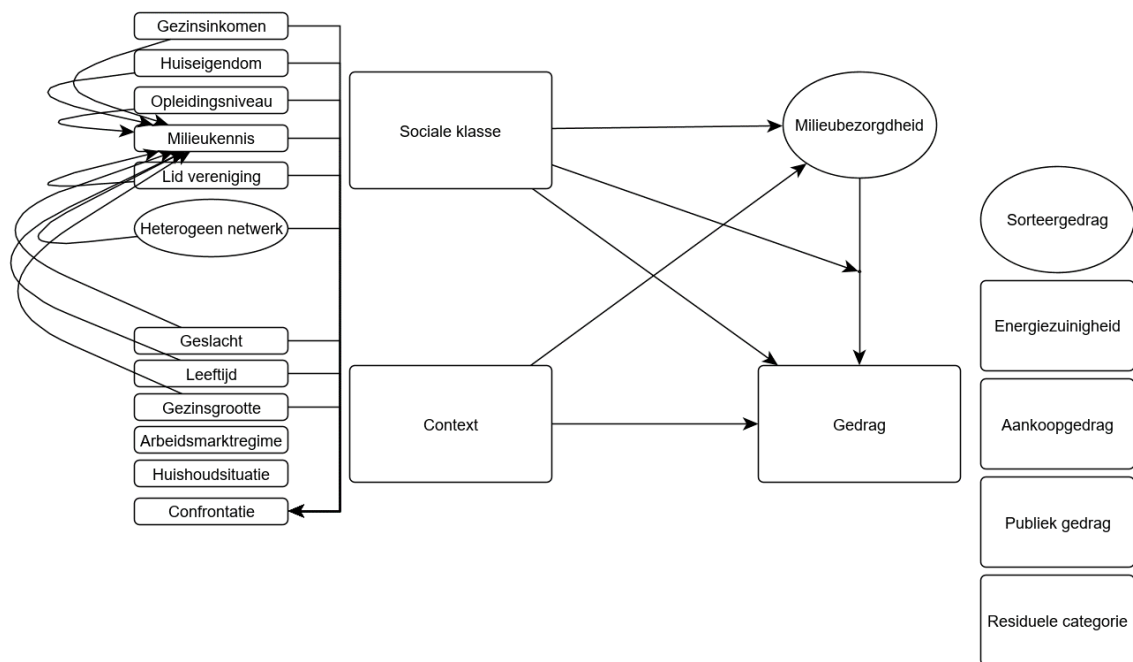
Het structureel model (cf. figuur 3) werd stapsgewijs geschat (Anderson & Gerbing, 1988; Kline & Dunn, 2000; Schreiber et al., 2006). Eerst werd een structureel model met lineaire relaties geschat op basis van het meetmodel. Dit model werd beoordeeld met behulp van *fit statistics*. Vervolgens werden de factorscores uit dit model opgeslagen en gebruikt om interactie-effecten met latente factoren te schatten. Eerst werden alle interactietermen afzonderlijk getest. Vervolgens werd een model geconstrueerd waarin alle significante interactietermen getest werden. Enkel de significante interactietermen uit dat model zijn opgenomen in het finale model.

Het structureel model met lineaire effecten kende een acceptabele fit ($\chi^2/2df=1,91$; GFI=0,93; SRMR=0,04; AGFI=0,84; RMSEA=0,05; CFI=0,90; NF=0,87). Een chi-kwadraat verschiltoets toonde echter dat het model een significante verslechtering is van het meetmodel. Dit suggereert dat de fit van het structureel model deels te danken is aan de bevestigende factoranalyse. Dit kan gedeeltelijk verklaard worden doordat - in functie van de doelstelling van dit onderzoek - er in de analyse geen invloeden zijn opgenomen tussen gedragingen onderling, alsook slechts beperkt tussen contextuele factoren onderling en tussen kapitaal en contextuele factoren.

In het finale structureel model dienen de verschillende gedragingen als volledig endogene variabelen. Deze worden verklaard door de verschillende vormen van kapitaal, alsook milieubezorgdheid en contextuele factoren. Milieubezorgdheid is tevens een mediërende variabele in de relatie tussen duurzaam gedrag enerzijds en kapitaal en contextuele factoren anderzijds. Bijkomend dienen milieukennis en confrontatie met milieuverontreiniging als mediërende factor tussen duurzaam gedrag, milieubezorgdheid en kapitaal, na controle voor socio-demografische verschillen. Er werden interactietermen tussen milieubezorgdheid enerzijds en kapitaal anderzijds opgenomen. Deze zullen gebruikt worden om de invloed van sociale klasse op de actie-cognitie kloof te analyseren. Hoewel bij interactiefactoren steeds twee theoretische interpretaties mogelijk zijn, zullen ze steeds enkelvoudig geïnterpreteerd worden gezien de doelstellingen van dit onderzoek. Positieve interactietermen suggereren dat de invloed van milieubezorgdheid op gedrag groter wordt naarmate iemand van over meer kapitaal beschikt, en negatieve interactietermen suggereren het omgekeerde.

In wat volgt worden de resultaten van het structureel model besproken. Eerst bespreek ik de invloed van traditioneel kapitaal op milieukennis (cf. H1). Hierna volgt de invloed van kapitaal en contextuele factoren op milieubezorgdheid, en vervolgens de invloed van milieubezorgdheid op de verschillende gedragingen (cf. H2). Daarna analyseer ik de invloed van kapitaal op de mate waarin iemand geconfronteerd wordt met milieuverontreiniging (cf. H2a). Tot slot bespreek ik de rechtstreekse invloed van kapitaal op duurzaam gedrag, alsook contextuele factoren (cf. H4), met inclusie van interactietermen (cf. H3).

Figuur 3: structureel model

4.2.1 Milieukennis

Tabel 6 bevat gestandaardiseerde regressiecoëfficiënten voor het verklaren van milieukennis (H1). De invloed van zowel socio-demografische factoren als kapitaal werd opgenomen in de analyse.

Leeftijd heeft een positieve invloed op milieukennis (std. $B=0,24^{***}$). Vrouwen hebben minder milieukennis dan mannen (std. $B=-0,11^{***}$). Gezinsinkomen (std. $B=0,16^{***}$), huiseigendom (std. $B=0,10^{**}$), opleidingsniveau (std. $B=0,15^{***}$), en de heterogeniteit het sociaal netwerk (std. $B=0,16^{***}$) hebben allen een positief effect op milieukennis. De resultaten tonen aan dat traditionele vormen van kapitaal een positieve invloed hebben op milieukennis.

Tabel 6: milieukennis

Milieukennis	Somscore Milieukennis
	<u>Std. B</u>
Huishoudgrootte	-0,04
Geslacht	
Man	Ref.
Vrouw	-0,11***
Leeftijd	0,24***
Gezinsinkomen	0,16***
Huiseigendom	0,10**
Opleidingsniveau	0,15***
Lidmaatschap vereniging	0,02
Heterogeniteit sociaal netwerk	0,16***

* $P(T > t_i) < 0,05$; ** $P(T > t_i) < 0,01$; *** $P(T > t_i) < 0,001$

4.2.2 Milieubezorgdheid

Tabel 7 bevat gestandaardiseerde regressiecoëfficiënten, die de invloed van contextuele factoren en kapitaal op milieubezorgdheid aangeven.

Tewerkstelling, gezinsgrootte en leeftijd hebben geen significante invloed op milieubezorgdheid. Vrouwen zijn bezorgder om het milieu dan mannen (std. B=0,11***). In vergelijking met mensen die alleen of met hun ouders samenwonen, zijn mensen die met een partner (std. B=0,10*) of met een partner en kinderen (std. B=0,12**) wonen, bezorgder om het milieu. Confrontatie met milieuverontreiniging heeft een positief effect op milieubezorgdheid (std. B=0,16***).

Uit de vormen van kapitaal, hebben gezinsinkomen (std. B=0,08*), opleidingsniveau (std. B=0,29***), milieukennis (std. B=0,07*), en heterogeniteit van het sociale netwerk (std. B=0,12***) een positieve invloed op milieubezorgdheid.

Tabel 7: milieubezorgdheid

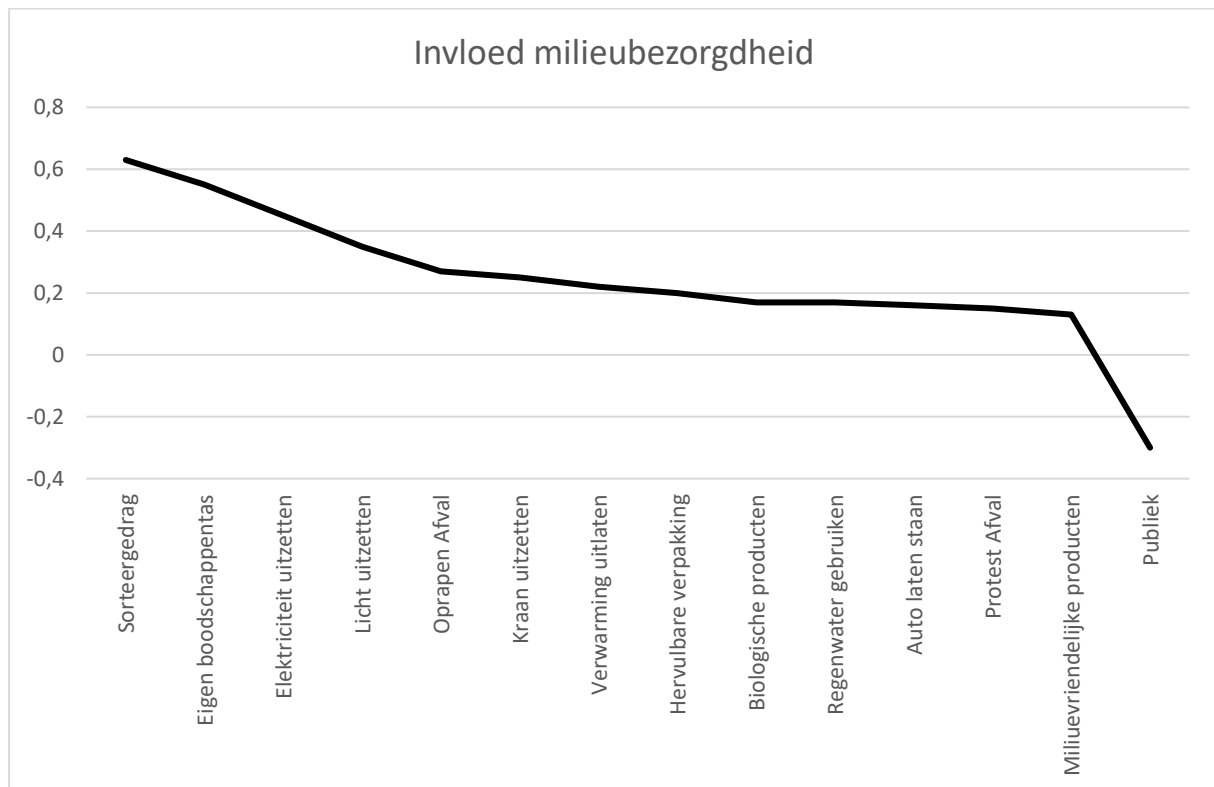
Milieubezorgdheid	Factor Milieubezorgdheid
	<u>Std. B</u>
Huishoudgrootte	-0,06
Geslacht	
Man	Ref.
Vrouw	0,11***
Leeftijd	-0,02
Tewerkstelling	
Werkloos	Ref.
Deeltijds	0,02
Voltijds	0,06
Gezinssituatie	
Woont bij ouders/alleen	Ref.
Woont met partner	0,10*
Woont met kind(eren)	0,03
Woont met partner en kind(eren)	0,12**
Confrontatie milieuverontreiniging	0,16***
Gezinsinkomen	0,08*
Huiseigendom	0,06
Opleidingsniveau	0,29***
Milieukennis	0,07*
Lidmaatschap vereniging	0,04
Heterogeniteit sociaal netwerk	0,12***

* $P(T > t_i) < 0,05$; ** $P(T > t_i) < 0,01$; *** $P(T > t_i) < 0,001$

Verder werd de invloed van milieubezorgdheid op de verschillende gedragingen vergeleken, met gestandaardiseerde regressiecoëfficiënten tussen -0,3 en 0,63 (cf. figuur 4). Gebaseerd op bevindingen van Diekmann en Preisendorfer (2003) suggereren de resultaten dat milieubezorgdheid voornamelijk een positieve invloed heeft bij relatief kosteloze gedragingen. Het speelt een sterkere rol bij sorteergedrag, eigen boodschappentas meenemen, afval oprapen, energiezuinig gedrag, en de aankoop van hervulbare verpakkingen. Deze gedragingen zijn weinig kapitaalintensief en vereisen weinig moeite (Stern, 1992).

Anderen gedragingen zoals de aankoop van biologische en milieuvriendelijke producten en publiek gedrag zijn kapitaalintensiever. Deze zijn zwakker verbonden aan milieubezorgdheid. Ook heeft milieubezorgdheid een relatief zwakke invloed op het inperken van autogebruik en protest bij achtergelaten afval. Dit suggereert respectievelijk kosten zoals tijd en de nood om psychologische barrières te overwinnen.

Figuur 4: invloed milieubezorgdheid

4.2.3 Confrontatie met milieuverontreiniging

De resultaten toonden reeds dat confrontatie met milieuverontreiniging een positief effect heeft op milieubezorgdheid. In tabel 8 wordt sociale stratificatie in confrontatie met milieuverontreiniging bestudeerd. Zowel socio-demografische factoren als de vormen van kapitaal werden opgenomen in de analyse. Om het niet-recursief karakter van het model te bewaren, werd milieubezorgdheid niet opgenomen als voorspeller van confrontatie met milieuverontreiniging.

Socio-demografische factoren hebben geen invloed op de mate waarin iemand geconfronteerd wordt met milieuverontreiniging. Opleidingsniveau (std. B=0,12**) en de heterogeniteit van het sociale netwerk (std. B=0,11**) hebben een positieve invloed. De andere vormen van kapitaal hebben geen invloed op de mate waarin iemand geconfronteerd wordt met milieuverontreiniging.

Tabel 8: confrontatie met milieuverontreiniging

Confrontatie met milieuverontreiniging	Somscore confrontatie
	<u>Std. B</u>
Huishoudgrootte	-0,03
Geslacht	
Man	Ref.
Vrouw	-0,03
Leeftijd	-0,06
Gezinsinkomen	0,02
Huiseigendom	-0,05
Opleidingsniveau	0,12**
Milieukennis	0,06
Lidmaatschap vereniging	0,03
Heterogeniteit sociaal netwerk	0,11**

* $P(T > t_i) < 0,05$; ** $P(T > t_i) < 0,01$; *** $P(T > t_i) < 0,001$

4.2.4 Sorteergedrag

Het hoofdeffect van milieubezorgdheid op sorteergedrag is positief (std. $B=0,63^{***}$) (cf. tabel 9). Van de socio-demografische factoren heeft enkel leeftijd een significante (positieve) invloed op sorteergedrag (std. $B=0,12^{***}$). Tewerkstelling heeft geen invloed. Mensen die samenwonen met kinderen (std. $B=0,05^*$), met een partner (std. $B=0,09^{**}$), of met een partner en kinderen (std. $B=0,14^{***}$) sorteren significant meer dan mensen die alleen wonen of bij hun ouders. Confrontatie met milieuverontreiniging heeft een negatieve invloed op sorteergedrag (std. $B=-0,07^{**}$).

Uit de verschillende vormen van kapitaal heeft enkel de heterogeniteit van het sociale netwerk een rechtstreekse invloed op sorteergedrag (std. $B=-0,09^{***}$). Bijkomend zijn er een vier significante interactie-effecten aanwezig, bestaande uit kapitaal en milieubezorgdheid. Negatieve interactietermen werden gevonden met milieubezorgdheid enerzijds en huiseigendom (std. $B=-0,22^{***}$) of opleidingsniveau (std. $B=-0,24^{***}$) anderzijds. De interactietermen bestaande uit milieubezorgdheid en lidmaatschap van een vereniging (std. $B=0,12^*$) en uit milieubezorgdheid en heterogeniteit van het sociale netwerk (std. $B=0,14^{***}$) zijn positief. Deze interactietermen suggereren dat de invloed van milieubezorgdheid op sorteergedrag afneemt naarmate iemand huiseigenaar en/of hoger geschoold is. De invloed van milieubezorgdheid versterkt daarentegen wanneer mensen over meer sociaal kapitaal beschikken.

Tabel 9: sorteergedrag

Sorteergedrag	Factor sorteren
	<u>Std. B</u>
Milieubezorgdheid	0,63***
Huishoudgrootte	-0,02
Geslacht	
Man	Ref.
Vrouw	0,05
Leeftijd	0,12***
Tewerkstelling	
Werkloos	Ref.
Deeltijds	0,04
Voltijds	-0,01
Gezinssituatie	
Woont bij ouders/alleen	Ref.
Woont met partner	0,09**
Woont met kind(eren)	0,05*
Woont met partner en kind(eren)	0,14***
Confrontatie milieuverontreiniging	-0,07**
Gezinsinkomen	-0,01
Huiseigendom	0,03
Opleidingsniveau	-0,01
Milieukennis	0,05
Lidmaatschap vereniging	0,02
Heterogeniteit sociaal netwerk	-0,09**
Milieubezorgdheid*Huiseigendom	-0,22***
Milieubezorgdheid*opleidingsniveau	-0,24***
Milieubezorgdheid* Lidmaatschap vereniging	0,12*
Milieubezorgdheid* Heterogeniteit sociaal netwerk	0,14***

* $P(T > t_i) < 0,05$; ** $P(T > t_i) < 0,01$; *** $P(T > t_i) < 0,001$

4.2.5 Energiezuinigheid

Energiezuinigheid (cf. tabel 10) is opgedeeld in vier variabelen: 'kraan uitzetten', 'elektriciteit uitzetten', 'licht uitzetten' en 'verwarming uitlaten'.

In het geval van de kraan uitzetten, is het hoofdeffect van milieubezorgdheid positief (std. $B=0,25^{***}$). Kapitaal en contextuele factoren hebben geen significante hoofdeffecten. Een negatieve interactie tussen milieubezorgdheid en huiseigendom werd gevonden (std. $B=-0,09^{**}$). Dit wil zeggen dat de invloed van milieubezorgdheid kleiner is bij huishoudens die eigenaar zijn van hun huis, dan bij huishoudens die huren.

In het geval van de elektriciteit uitzetten, is het hoofdeffect van milieubezorgdheid positief (std. $B=0,45^{***}$). Uit de contextuele factoren heeft enkel leeftijd een significante invloed (std. $B=0,17^{**}$). Gezinsinkomen heeft een negatief hoofdeffect (std. $B=-0,14^{***}$). Andere vormen van kapitaal hebben geen rechtstreeks significant hoofdeffect. Er werden twee significante interactietermen gevonden. De interactie tussen milieubezorgdheid en gezinsinkomen is negatief (std. $B=-0,15^{**}$). De interactie tussen milieubezorgdheid en milieukennis is eveneens negatief (std. $B=-0,18^{***}$). Naarmate mensen een hoger inkomen en meer milieukennis hebben, ondervinden ze minder invloed van milieubezorgdheid.

In het geval van het licht uitzetten, is het hoofdeffect van milieubezorgdheid positief (std. $B=0,35^{***}$). Er werden geen significante contextuele invloeden gevonden buiten een positieve invloed van mensen die met kinderen en partner samenwonen (std. $B=0,10^*$). Het hoofdeffect van gezinsinkomen is negatief (std. $B=-0,09^*$). Andere vormen van kapitaal hebben geen rechtstreekse invloed. Eén significante negatieve interactieterm werd gevonden tussen milieubezorgdheid en milieukennis (std. $B=-0,22^{***}$), wat wil zeggen dat mensen met veel milieukennis een zwakkere invloed van milieubezorgdheid ervaren.

In het geval van de verwarming uitlaten, is het hoofdeffect van milieubezorgdheid positief (std. $B=0,22^{***}$). Leeftijd heeft een positieve invloed (std. $B=0,12^*$). Andere contextuele factoren hebben geen effect. De hoofdeffecten van gezinsinkomen (std. $B=-0,09^*$) en eigendom (std. $B=-0,09^*$) zijn negatief, terwijl milieukennis een positieve invloed heeft (std. $B=0,12^{***}$). Tot slot werd er een negatieve interactieterm gevonden, bestaande uit milieubezorgdheid en huiseigendom (std. $B=-0,11^{***}$). De invloed van milieubezorgdheid is bijgevolg het zwakst bij huiseigenaars.

Tabel 10: energiezuinigheid

Energiezuinigheid	Kraan uitzetten	Elektriciteit uitzetten	Licht uitzetten	Verwarming uitlaten
	Std. B	Std. B	Std. B	Std. B
Milieubezorgdheid	0,25***	0,45***	0,35***	0,22***
Huishoudgrootte	0,07	0,03	-0,01	0,01
Geslacht				
Man	Ref.	Ref.	Ref.	Ref.
Vrouw	0,02	0,03	0,01	0,06
Leeftijd	0,08	0,17***	0,06	0,12*
Tewerkstelling				
Werkloos	Ref.	Ref.	Ref.	Ref.
Deeltijds	0,04	-0,01	-0,04	-0,02
Voltijds	-0,02	0,02	-0,05	0,01
Gezinssituatie				
Woont bij ouders/alleen	Ref.	Ref.	Ref.	Ref.
Woont met partner	-0,04	-0,02	0,03	0,01
Woont met kind(eren)	0,06	0,00	-0,00	0,01
Woont met partner en kind(eren)	-0,06	0,01	0,10*	0,07
Confrontatie milieuverontreiniging	0,02	0,02	-0,01	-0,02
Gezinsinkomen	-0,03	-0,14***	-0,09*	-0,09*
Huiseigendom	-0,05	-0,01	-0,02	-0,09*
Opleidingsniveau	-0,05	-0,05	-0,02	-0,05
Milieukennis	0,04	0,03	0,04	0,12***
Lidmaatschap vereniging	-0,01	0,02	-0,00	0,03
Heterogeniteit sociaal netwerk	0,01	0,01	-0,01	-0,06
Milieubezorgdheid*Gezinsinkomen		-0,15*		
Milieubezorgdheid*Huiseigendom	-0,09**			-0,11**
Milieubezorgdheid*Milieukennis		-0,18**	-0,22***	

* $P(T > t_i) < 0,05$; ** $P(T > t_i) < 0,01$; *** $P(T > t_i) < 0,001$

4.2.6 Duurzaam aankoopgedrag

Duurzaam aankoopgedrag (cf. tabel 11) is opgedeeld in drie variabelen: 'biologische producten kopen', 'milieuvriendelijke producten kopen', 'hervulbare verpakking kopen'.

In het geval van de aankoop van biologische producten, is het hoofdeffect van milieubezorgdheid positief (std. $B=0,17^{***}$). Naast het positieve effect van confrontatie met milieuverontreiniging (std. $B=0,08^*$), werden geen significante contextuele invloeden gevonden. Uit de vormen van kapitaal, heeft enkel het gezinsinkomen een (positieve) rechtstreekse invloed (std. $B=0,09^*$). Er werd één significante interactieterm gevonden tussen milieubezorgdheid en huiseigendom (std. $B=0,10^{**}$), wat wil zeggen dat huiseigenaars een sterkere invloed ervaren van milieubezorgdheid dan huurders.

In het geval van de aankoop van milieuvriendelijke producten, is het hoofdeffect van milieubezorgdheid positief (std. $B=0,13^{***}$). De enige invloedrijke contextuele factor is confrontatie met milieuverontreiniging (std. $B=0,12^{***}$). Milieukennis (std. $B=0,15^{***}$) en de heterogeniteit van het sociale netwerk (std. $B=0,08^*$) hebben een positieve invloed. Er werden twee interactietermen gevonden. De interactieterm bestaande uit milieubezorgdheid en huiseigendom is positief (std. $B=0,10^{**}$) en de interactieterm bestaande uit milieubezorgdheid en de heterogeniteit van het sociale netwerk is negatief (std. $B=-0,08^{**}$). Terwijl de invloed van milieubezorgdheid versterkt wanneer mensen huiseigenaar zijn, verzwakt het naarmate mensen over een heterogeen netwerk beschikken. Mensen met een heel heterogeen netwerk, kunnen zelfs een negatief effect ondervinden van milieubezorgdheid.

In het geval van hervulbare verpakking, is het hoofdeffect van milieubezorgdheid positief (std. $B=0,20^{***}$). Vrouwen kopen vaker een hervulbare verpakking dan mannen (std. $B=0,07^*$). Andere contextuele factoren bleken geen significant effect te hebben. Uit de vormen van kapitaal, bleek enkel milieukennis een significante invloed te hebben (std. $B=0,14^{***}$). Eén interactieterm werd gevonden tussen milieubezorgdheid en gezinsinkomen (std. $B=-0,10^{**}$). Naarmate mensen meer verdienen, ervaren ze minder invloed van milieubezorgdheid.

Tabel 11: Duurzaam aankoopgedrag

Duurzaam aankoopgedrag	Biologische producten	Milieuvriendelijke producten	Hervulbare verpakking
	Std. B	Std. B	Std. B
Milieubezorgdheid	0,17***	0,13***	0,20***
Huishoudgrootte	-0,04	0,03	0,01
Geslacht			
Man	Ref.	Ref.	Ref.
Vrouw	-0,05	-0,00	0,07*
Leeftijd	-0,03	0,08	0,02
Tewerkstelling			
Werkloos	Ref.	Ref.	Ref.
Deeltijds	-0,00	-0,03	0,04
Voltijds	-0,05	-0,02	0,02
Gezinssituatie			
Woont bij ouders/alleen	Ref.	Ref.	Ref.
Woont met partner	-0,06	-0,00	-0,01
Woont met kind(eren)	0,00	0,02	0,01
Woont met partner en kind(eren)	0,01	0,05	0,09
Confrontatie milieuverontreiniging	0,08*	0,12***	0,04
Gezinsinkomen	0,09*	-0,02	-0,03
Huiseigendom	0,03	0,04	0,03
Opleidingsniveau	0,01	0,03	0,05
Milieukennis	-0,02	0,15***	0,14***
Lidmaatschap vereniging	0,02	0,04	0,01
Heterogeniteit sociaal netwerk	0,00	0,08*	0,04
Milieubezorgdheid*Gezinsinkomen			-0,10**
Milieubezorgdheid*Huiseigendom	0,10**	0,10**	
Milieubezorgdheid* Heterogeniteit sociaal netwerk		-0,08**	

* $P(T > t_i) < 0,05$; ** $P(T > t_i) < 0,01$; *** $P(T > t_i) < 0,001$

4.2.7 Publiek gedrag

Tabel 12: publiek gedrag

Publiek gedrag	Somscore publiek gedrag
	<u>Std. B</u>
Milieubezorgdheid	-0,30***
Huishoudgrootte	0,03
Geslacht	
Man	Ref.
Vrouw	-0,01
Leeftijd	0,03
Tewerkstelling	
Werkloos	Ref.
Deeltijds	-0,05
Voltijds	-0,07
Gezinssituatie	
Woont bij ouders/alleen	Ref.
Woont met partner	-0,08*
Woont met kind(eren)	0,01
Woont met partner en kind(eren)	-0,05
Confrontatie milieuverontreiniging	0,15***
Gezinsinkomen	0,07
Huiseigendom	0,04
Opleidingsniveau	0,04
Milieukennis	-0,00
Lidmaatschap vereniging	0,09**
Heterogeniteit sociaal netwerk	0,09**
Milieubezorgdheid*Opleidingsniveau	0,20**
Milieubezorgdheid*Milieukennis	0,15*
Milieubezorgdheid*lidmaatschap vereniging	0,17**

* $P(T > t_i) < 0,05$; ** $P(T > t_i) < 0,01$; *** $P(T > t_i) < 0,001$

Het hoofdeffect van milieubezorgdheid op publiek duurzaam gedrag is negatief (std. $B=-0,30^{***}$) (cf. tabel 12). Mensen die samenwonen met een partner, stellen significant minder duurzaam gedrag (std. $B=-0,08^*$) in vergelijking met mensen die alleen of bij hun ouders wonen. Confrontatie met milieuverontreiniging heeft een positieve invloed (std. $B=0,15^{***}$). Dit zijn de enige significante contextuele invloeden.

Inzake kapitaal, heeft enkel sociaal kapitaal een (positieve) rechtstreekse invloed. Het valt op te merken dat het gevaar van omgekeerde causaliteit hier uitdrukkelijk speelt. De invloed van lidmaatschap van een vereniging (std. $B=0,09^{**}$) en de heterogeniteit van een sociaal netwerk (std. $B=0,09^{**}$) is positief. Drie interactietermen werden gevonden. De interacties tussen milieubezorgdheid enerzijds en opleidingsniveau (std. $B=0,20^{**}$), milieukennis (std. $B=0,15^*$), en lidmaatschap van een vereniging (std. $B=0,17^{**}$) anderzijds zijn positief. Dit wil zeggen dat het negatief effect van milieubezorgdheid kleiner wordt bij een hoog opleidingsniveau, veel milieukennis en lidmaatschap van een vereniging. Bij mensen met veel kapitaal en voornamelijk hooggeschoolden is de invloed van milieubezorgdheid positief.

4.2.8 Residuele categorie

De residuele categorie (cf. tabel 13) bestaat uit vijf variabelen: 'winkelen met een eigen boodschappentas', 'de auto laten staan voor korte ritjes', 'regenwater gebruiken', 'protesteren wanneer iemand afval op straat gooit', 'achtergelaten afval oprapen'.

In het geval van winkelen met een eigen boodschappentas, is het hoofdeffect van milieubezorgdheid positief (std. $B=0,55^{***}$). Mensen die samenwonen met een partner (std. $B=0,09^*$), kinderen (std. $B=0,06^*$), en beide (std. $B=0,09^*$) gaan significant meer winkelen met een eigen boodschappentas dan mensen die alleen wonen of bij hun ouders. Vrouwen doen dit meer dan mannen (std. $B=0,11^{***}$). De andere contextuele factoren hebben geen invloed. De enige vorm van kapitaal met een significant (hoofd)effect is milieukennis (std. $B=0,09^{***}$). Drie significante interactie-effecten werden gevonden tussen milieubezorgdheid enerzijds en gezinsinkomen (std. $B=-0,13^*$), huiseigendom (std. $B=-0,10^*$), en milieukennis (std. $B=-0,23^{***}$) anderzijds. Uit deze effecten valt af te leiden dat de invloed van milieubezorgdheid het zwakst is bij mensen met een hoog inkomen, huiseigenaars en bij mensen met veel milieukennis.

In het geval van de auto laten staan voor korte ritjes, is het hoofdeffect van milieubezorgdheid positief (std. $B=0,16^{***}$). Uit de contextuele factoren, heeft enkel confrontatie met milieuverontreiniging een (positieve) invloed (std. $B=0,09^{**}$). Het hoofdeffect van gezinsinkomen is negatief (std. $B=-0,13^{**}$).

Andere vormen van kapitaal hebben geen invloed. Significante interactietermen tussen milieubezorgdheid en gezinsinkomen enerzijds (std. $B=-0,15^*$) en milieubezorgdheid en huiseigendom anderzijds (std. $B=0,12^*$) werden gevonden. Terwijl huiseigenaars een sterkere invloed ervaren van milieubezorgdheid dan huurders, is het omgekeerde waar voor mensen met een hoger gezinsinkomen. Bij mensen met een heel hoog inkomen kan de invloed van milieubezorgdheid zelfs negatief worden.

In het geval van regenwater gebruiken, is het hoofdeffect van milieubezorgdheid positief (std. $B=0,17^{***}$). Mensen die samenwonen met partner en kinderen gebruiken meer regenwater dan mensen die alleen wonen of met hun ouders (std. $B=0,13^{**}$). Vrouwen doen het minder dan mannen (std. $B=-0,07^*$). Confrontatie met milieuverontreiniging heeft een negatieve invloed (std. $B=-0,08^{**}$). De invloed van huiseigendom (std. $B=0,21^{***}$) en milieukennis (std. $B=0,11^{**}$) is positief. Er werd bijkomend een negatieve interactieterm gevonden bestaande uit milieubezorgdheid en milieukennis (std. $B=-0,08^*$), wat toont dat mensen met meer milieukennis een zwakker effect van milieubezorgdheid op het gebruik van regenwater ervaren.

In het geval van protesteren wanneer iemand afval op straat gooit, is het hoofdeffect van milieubezorgdheid positief (std. $B=0,15^{***}$). Leeftijd (std. $B=0,12^*$) en confrontatie met milieuproblemen (std. $B=0,13^{***}$) hebben als enige contextuele factoren een (positief) effect. Inzake kapitaal hebben enkel milieukennis (std. $B=0,14^{***}$) en de heterogeniteit van het sociaal netwerk (std. $B=0,10^{**}$) een (positieve) invloed. Bijkomend werd een negatieve interactieterm gevonden tussen milieubezorgdheid en lidmaatschap van een vereniging (std. $B=-0,07^*$). Leden van een vereniging ondervinden dus minder invloed van milieubezorgdheid.

In het geval van achtergelaten afval oprapen, is het hoofdeffect van milieubezorgdheid positief (std. $B=0,27^{***}$). Naast confrontatie met milieuverontreiniging (std. $B=0,08^{**}$) en huishoudgrootte (std. $B=0,10^*$), zijn er geen significante contextuele invloeden. De invloeden van huiseigendom (std. $B=0,06^*$), milieukennis (std. $B=0,08^*$), en de heterogeniteit van het sociale netwerk (std. $B=0,15^{***}$) zijn positief. Eén significant interactie-effect werd gevonden, bestaande uit milieubezorgdheid en lidmaatschap van een vereniging (std. $B=-0,11^{**}$). Bij het oprapen van achtergelaten afval ervaren leden van een vereniging minder invloed van milieubezorgdheid.

Tabel 13: residuele categorie

Residuele categorie	Eigen boodschappentas	Auto laten staan	Regenwater gebruiken	Protest afval	Oprapen afval
	Std. B	Std. B	Std. B	Std. B	Std. B
Milieubezorgdheid	0,55***	0,16***	0,17***	0,15***	0,27***
Huishoudgrootte	-0,07	0,09	0,04	0,01	0,10*
Geslacht					
Man	Ref.	Ref.	Ref.	Ref.	Ref.
Vrouw	0,11***	0,02	-0,07*	-0,05	0,01
Leeftijd	0,07	0,04	0,02	0,12*	0,06
Tewerkstelling					
Werkloos	Ref.	Ref.	Ref.	Ref.	Ref.
Deeltijds	-0,01	-0,04	-0,05	0,01	0,03
Voltijds	-0,03	-0,07	-0,04	-0,02	0,01
Gezinssituatie					
Woont bij ouders/alleen	Ref.	Ref.	Ref.	Ref.	Ref.
Woont met partner	0,09*	0,06	0,03	-0,05	0,07
Woont met kind(eren)	0,06*	0,00	-0,01	-0,04	-0,01
Woont met partner en kind(eren)	0,09*	0,04	0,13**	0,00	0,05
Confrontatie milieuverontreiniging	0,03	0,09**	-0,08**	0,13***	0,08**
Gezinsinkomen	0,01	-0,13**	-0,07	-0,01	-0,07
Huiseigendom	0,01	-0,06	0,21***	-0,02	0,06*
Opleidingsniveau	-0,03	-0,01	-0,08	-0,02	0,04
Milieukennis	0,09***	0,05	0,11**	0,14***	0,08*
Lidmaatschap vereniging	0,02	0,03	0,06	0,00	0,02
Heterogeniteit sociaal netwerk	-0,01	0,05	-0,01	0,10**	0,15***
Milieubezorgdheid*Gezinsinkomen	-0,13*	-0,15*			
Milieubezorgdheid*Huiseigendom	-0,10*	0,12*			
Milieubezorgdheid*Milieukennis	-0,23***		-0,08*		
Milieubezorgdheid*Lidmaatschap vereniging				-0,07*	-0,11**

*P(T>t_i)<0,05; **P(T>t_i)<0,01; ***P(T>t_i)<0,001

5 Conclusie

In de analyse nam milieukennis de positie van cultureel kapitaal in. Milieukennis is echter geen traditionele vorm van kapitaal. Om deze reden werd de invloed van traditioneel kapitaal op milieukennis onderzocht. De resultaten bevestigen dat traditionele vormen van kapitaal effectief vertaald worden in kennis rond milieuproblemen. Kapitaal kan immers geaccumuleerd en omgezet worden in andere vormen van kapitaal (Bourdieu, 1989a). De resultaten bevestigen ook dat heterogene netwerken een manier zijn om informatie over milieuproblemen te vergaren.

Hoewel duurzaam gedrag vaak geassocieerd wordt met mensen uit hogere sociale klassen (e.g. Freymeyer & Johnson, 2010), suggereren de resultaten dat dit genuanceerd moet worden. De relatie tussen sociale klasse en duurzaam gedrag is afhankelijk van het gedrag in kwestie. Dit betekent dat er geen sprake is van een consistente ecologische habitus bij mensen van een hogere klasse (in Vlaanderen alleszins).

Om duurzaam gedrag te bestuderen, werden vijf clusters van gedragingen gevonden: sorteergedrag, energiezuinigheid, aankoopgedrag, publiek gedrag, en een residuele categorie. Sociale klasse is voornamelijk positief geassocieerd met duurzaam aankoopgedrag, publiek gedrag en het oprapen van achtergelaten afval. In mindere mate geldt hetzelfde voor sorteergedrag, het gebruik van regenwater, protest bij achtergelaten afval en het gebruik van een eigen boodschappentas. Voor het inperken van autogebruik en energiezuinigheid daarentegen vindt dit onderzoek negatieve relaties met sociale klasse. Het is belangrijk om op te merken dat de variabelen omtrent energiezuinigheid en autogebruik peilen naar gedragsverandering in het omgaan met energieverbruik (cf. value-fix) en niet naar het gebruik van duurzame technologie (cf. techno-fix). Onderzoek van Laidley (2013a) suggereert dat de relatie tussen sociale klasse en het gebruik van duurzame technologie wel positief zou zijn.

De bevindingen tonen dat sociale klasse voornamelijk positief verbonden is met zichtbare gedragingen zoals publiek gedrag en aankoopgedrag. Het zichtbaar karakter van deze gedragingen is belangrijk omdat gedrag in een postmoderne samenleving gebruikt wordt om waarden, identiteit en status uit te drukken (Haanpää, 2007). Dit vormt vervolgens een basis voor de afbakening en de reproductie van klassengrenzen (cf. Bourdieu, 1985; Holt, 1998). In deze context bieden Shove en Warde (2002) een gunstig raamwerk met hun onderscheid tussen *conspicuous* en *inconspicuous* consumptie. Hoewel traditionele klassentheorieën uit Vebleniaanse traditie (waar ook Bourdieu een deel van uitmaakt) verklarende kracht behouden voor opvallende vormen van gedrag, toont dit onderzoek de limieten van deze traditie voor minder opvallende vormen van gedrag zoals energiezuinigheid (zie ook Evans, 2018).

Om deze verschillen te verklaren, werd een structureel vergelijkingsmodel opgesteld. Ten eerste zijn mensen uit hogere sociale klassen bezorgder zijn om het milieu (H2). In navolging van Ingleharts (1981) postmaterialisme-these en affluence theorieën (Franzen & Meyer, 2010) duiden de bevindingen op het belang van economische middelen om ruimte te maken voor zogenaamde postmateriële waarden. Socio-culturele factoren, waaronder opleidingsniveau en heterogene netwerken, blijken de beste verklaringsgronden. Dit is in lijn met de *cultural turn* waarmee de focus van sociale klassenonderzoek kwam te liggen op socio-culturele dimensies, waarden en levensstijlen (Crompton, 2008). Milieukennis blijkt een relatief slechte voorspeller voor milieubezorgdheid. Deze bevindingen stellen *information deficit modellen* in vraag (zie ook Burgess, Harrison, & Filius, 1998; Kollmuss & Agyeman, 2002). Deze modellen stellen dat kennis leidt tot bezorgdheid, wat op zijn beurt leidt tot gedrag. Hoewel dit niet onjuist is, blijft de verklaringskracht beperkt.

De resultaten tonen eveneens bewijs dat confrontatie met milieuverontreiniging een mediërende rol speelt in de relatie tussen sociale klasse en milieubezorgdheid (H2a). De resultaten bevestigen Ingleharts (1995) *challenge-response* model op individueel niveau gedeeltelijk in de zin dat confrontatie met milieuverontreiniging leidt tot een vergrootte milieubezorgdheid. Er werd geen bewijs gevonden voor een verhoogde confrontatie bij mensen van lagere klassen. Dit staat in contrast met zowel wetenschappelijke literatuur (e.g. Brown, 1995; Mitchell & Dorling, 2003) als het milieurechtvaardigheidsperspectief (e.g. Natural Resources Defense Council, 2017). Sociale gradiënten in confrontatie met milieuverontreiniging moeten wellicht genuanceerd worden (Morrens et al., 2012). In dit onderzoek geven vooral mensen met een hoger opleidingsniveau en een heterogeen netwerk aan dat ze meer met milieuverontreiniging geconfronteerd worden. Het gaat hier waarschijnlijk niet om een objectief verschil in confrontatie, maar om verschillen in gevoeligheid voor milieuproblematieken en percepties rond milieukwaliteit (cf. Chawla, 1998; Franzen & Meyer, 2010).

Vervolgens tonen de bevindingen dat milieubezorgdheid een relatief goede voorspeller is voor duurzaam gedrag. Desondanks is er geen één op één relatie tussen milieubezorgdheid en duurzaam gedrag. Dit duidt op het bestaan van de actie-cognitiekloof. Deze is groter bij hoge-kost gedragingen dan bij lage-kost gedragingen (Diekmann & Preisendorfer, 2003; Guagnano, Dietz, & Stern, 1994). De resultaten tonen eveneens dat de grootte van de actie-cognitiekloof afhankelijk is van het kapitaal dat iemand ter beschikking heeft (H3). Voornamelijk bij kapitaalintensieve gedragingen, zoals publiek gedrag, fungeert kapitaal als een manier om de actie-cognitiekloof te overbruggen. Bij weinig kapitaalintensieve gedragingen, zoals energiezuinigheid, laat kapitaal mensen toe om de eigen gedragspreferenties niet te volgen.

Economisch kapitaal is een manier om de actie-cognitiekloof te overbruggen bij economisch intensieve gedragingen zoals de aankoop van biologische en milieuvriendelijke producten. De prijs kan immers een barrière vormen bij deze producten (Gleim, Smith, Andrews, & Cronin, 2013). Hetzelfde is te vinden bij het inperken van autogebruik, wat wellicht te maken heeft met de aankoopprijs van een auto (Kennedy et al., 2009). Bij weinig kapitaalintensieve of zelfs kostenbesparende gedragingen (sorteergedrag, energiezuinigheid, de aankoop van hervulbare verpakkingen, het gebruik van een eigen boodschappentas, en het inperken van autogebruik) is actie-cognitiekloof het grootst bij mensen met een hoog gezinsinkomen. In dit geval heeft het inperken van autogebruik allicht te maken met de kost van benzine. Mensen met veel economisch kapitaal hebben de middelen om zich niet-duurzame gedragingen te veroorloven (Boucher, 2016; Kennedy et al., 2009).

Volgens dezelfde logica kan cultureel kapitaal de actie-cognitiekloof overbruggen. Cultureel kapitaal blijkt een noodzakelijke voorwaarde om milieubezorgdheid om te zetten in publiek gedrag. Brady, Verba, en Schlozman (1995) argumenteren dat publieke participatie en burgerlijk engagement voldoende kennis en (burgerlijke) competenties veronderstellen. Cultureel kapitaal kan eveneens het omgekeerde effect hebben. Milieukennis en in mindere mate opleidingsniveau vergroten de actie-cognitiekloof bij sorteergedrag, energiezuinigheid, het gebruik van een eigen boodschappentas en regenwater. Diekmann en Preisendorfer (1998) bieden misschien een verklaring voor het kloof vergrotende karakter van cultureel kapitaal. Zij stellen dat mensen met veel cultureel kapitaal eerder oplossingen (willen) zien in duurzame technologie, consumptiestijlen en publiek gedrag. Zij zouden minder gewillig zijn om comfortabele routines verbonden aan een Westerse levensstijl te doorbreken.

Sociaal kapitaal verkleint de actie-cognitiekloof bij sorteer- en publiek gedrag. Het vergroot de actie-cognitiekloof echter bij actief afvalgedrag en de aankoop van milieuvriendelijke producten. Sociale factoren zijn onder andere belangrijk in de actie-cognitiekloof omdat ze ondersteuning en (normatieve) invloeden verstrekken (Kollmuss & Agyeman, 2002). Dit beïnvloedt vervolgens de mate waarin iemand zijn eigen milieubezorgdheid volgt. De bevindingen suggereren dat het mogelijk zou zijn dat deze normen actief afvalgedrag en de aankoop van milieuvriendelijke gedragingen afstraffen, en sorteer- en publiek gedrag ondersteunen.

Het is opmerkelijk dat de invloed van milieubezorgdheid in bepaalde gevallen negatief wordt. Dit kan mogelijk verklaard worden doordat bepaalde gedragingen andere uitsluiten. Bij een gebrek aan kapitaal is de invloed van milieubezorgdheid op publiek gedrag negatief. Er heerst literair debat over de vraag of privaat en publiek gedrag elkaar insluiten of uitsluiten (e.g. Willis & Schor, 2012). Tripp (2018) vindt een relatief grote groep mensen die privaat, maar geen publiek gedrag stellen. Zij zijn lager geschoold en hebben een lager inkomen.

De resultaten van dit onderzoek suggereren dat zij zich zouden focussen op privaat gedrag, omdat ze het kapitaal missen om publiek gedrag te stellen. Bijgevolg zouden ze minder publiek gedrag stellen, omdat ze 'al genoeg' doen. In dezelfde lijn suggereren resultaten dat milieubezorgdheid een negatief effect kan hebben op het inperken van autogebruik en milieuvriendelijke consumptie bij veel kapitaal. Hun kapitaal zorgt er mogelijk voor dat ze bepaalde gedragingen niet stellen, waardoor ze zich focussen op andere vormen van gedrag. In zijn onderzoek vindt Laidley (2013a) bijvoorbeeld dat mensen met veel economisch kapitaal eerder geneigd zijn tot technologische- en marktoplossingen dan waardenveranderingen. Het blijken voornamelijk mensen met een laag inkomen die milieuproblematieken relateren aan transport, en bij uitbreiding autogebruik (zie ook Diekmann & Preisendorfer, 1998). Gelijkaardig zagen we hierboven al dat heterogene netwerken milieuvriendelijke consumptie kunnen voorkomen, waardoor mensen eventueel andere opties opzoeken.

Op basis van deze bevindingen, kan geconcludeerd worden dat de relatie tussen kapitaal, milieubezorgdheid en duurzaam gedrag allerm minst eenduidig is. In deze context spreken Diekmann en Preisendorfer (1998) over een strategie van aandachtverschuiving. Mensen focussen op bepaalde gedragingen, terwijl ze andere gedragingen links laten liggen. Deze gedragingen fungeren als alibi om ecologisch bewustzijn uit te drukken. De resultaten van dit onderzoek voegen hieraan toe dat mensen op basis van hun beschikbare middelen en de kosten verbonden aan gedrag kiezen op welke gedragingen ze focussen.

De resultaten suggereren dat er naast milieubezorgdheid andere motieven zijn voor duurzaam gedrag (H4). Hoewel het niet mogelijk is om deze motieven sluitend te identificeren op basis van de data, geven sociale klassenverschillen indicaties voor het bestaan van deze motieven. Deze wegen immers anders door bij verschillende klassen.

Economische verschillen manifesteren zich op twee wijze. Ten eerste heeft economisch kapitaal een positieve invloed op de aankoop van biologische producten, het oprapen van achtergelaten afval, en het gebruik van regenwater. Het motief rond biologische producten houdt waarschijnlijk gezondheid in (Jagers et al., 2017; Lockie, Lyons, Lawrence, & Mummary, 2002). Dit weegt zwaarder door bij mensen met een hoger gezinsinkomen omdat ze de middelen hebben om deze na te streven. In dezelfde lijn rapen huiseigenaars vaker afval op. Wellicht willen ze de buurt rond hun huis proper houden, terwijl huurders in mindere mate (financieel) verbonden zijn aan hun woonomgeving (McCabe, 2013). Mensen die regenwater willen verzamelen, hebben allicht nood aan een eigen huis om dit te doen. Ten tweede heeft de negatieve invloed van gezinsinkomen op energiezuinig gedrag en het inperken van autogebruik waarschijnlijk te maken met economische overwegingen (Jagers et al., 2017).

Milieukennis heeft een positieve rechtstreekse invloed op de aankoop van milieuvriendelijke producten en hervulbare verpakking, het uitlaten van de verwarming, het gebruik van een eigen boodschappentas, regenwater, en actief afvalgedrag. Ook onder mensen met een gelijkaardige bezorgdheid om het milieu, heeft milieukennis dus een positieve invloed op duurzaam gedrag.

Ook sociaal kapitaal heeft in sommige gevallen een rechtstreekse invloed. Bij gelijkaardige milieubezorgdheid, heeft een heterogeen sociaal netwerk een negatieve invloed op sorteergedrag. Deze heterogeniteit heeft daarentegen een positieve invloed op de aankoop van milieuvriendelijke producten en actief afvalgedrag. Wellicht spelen hier sociale normen die gevolgd worden ongeacht de milieubezorgdheid van de persoon in kwestie (zie Axsen & Kurani, 2012 voor een review over sociale invloeden). Het heeft eveneens, in combinatie met lidmaatschap van een vereniging, een positief effect op publiek gedrag. Scheufele et al. (2004) stellen dat mensen in heterogene netwerken vaker politieke actief zijn. Doordat ze blootgesteld worden aan een diverse groep mensen zouden ze enerzijds sneller gerekruteerd worden. Anderzijds zouden ze publieke actie gebruiken als informatiebron. Ze worden immers geconfronteerd met verschillende (tegenstrijdige) informatiebronnen en zoeken actief naar extra informatie om hiermee om te gaan. Hier bestaat echter uitdrukkelijk het gevaar van omgekeerde causaliteit.

De afwezigheid van opleidingsniveau als rechtstreekse invloed is even interessant als de aanwezigheid van de rest. Opleidingsniveau wordt immers vaak als basis gezien van *high status taste* en statusgroepering (Carfagna et al., 2014). Het lijkt dus niet dat mensen duurzaam gedrag enkel en alleen omwille van status uitvoeren. Dit suggereert dat sociale klassenverschillen zich in het algemeen ook in attitudes vertalen en niet alleen in gedrag zoals volgend citaat van Laidley (2013a) illustreert: “*with HCC [high cultural capital] respondents sometimes reporting that they don’t ‘hang out’ with those who they see as uneducated and therefore in their eyes unconcerned about it, or actively avoid those who may be*” (p. 166).

Tot slot vindt dit onderzoek een beperkt belang van contextuele factoren. Oudere mensen hebben meer milieukennis, sorteren meer, gaan zuiniger om met elektriciteit en de verwarming, en protesteren vaker wanneer er afval wordt achtergelaten. Vrouwen hebben minder milieukennis en gebruiken minder regenwater dan mannen, maar zijn bezorgder om het milieu, kopen vaker hervulbare verpakkingen en gebruiken sneller een eigen boodschappentas. Een groter huishouden zorgt er enkel voor dat mensen vaker afval oprapen dat achtergelaten werd.

Tewerkstellingsstatus heeft geen invloed op de mate waarin mensen duurzaam gedrag stellen. Mensen met een partner en/of kinderen sorteren meer dan mensen die alleen of bij hun ouders

wonen. Ze gaan ook vaker winkelen met een eigen boodschappentas. Mensen met partner en kinderen gebruiken het meest regenwater. Mensen die samenwonen met een partner stellen minder publiek gedrag dan mensen die alleen of met hun ouders wonen. Dit onderzoek vindt bijgevolg geen bewijs dat mensen in hun gedrag gehinderd worden door een gebrek aan biografische beschikbaarheid (cf. Tripp, 2018). Naast de onrechtstreekse invloed van confrontatie met milieuverontreiniging, tonen de resultaten dat er ook rechtstreekse invloeden zijn op gedrag. De overblijvende invloed ervan is negatief bij sorteergedrag en het gebruik van regenwater, maar positief bij de aankoop van biologische en milieuvriendelijke producten, publiek gedrag, het inperken van autogebruik en actief afvalgedrag.

6 Discussie

Om samen te vatten, biedt dit onderzoek een genuanceerd en complex beeld van sociale klassenverschillen door verscheidene vormen van gedrag op te nemen in de analyse. Mensen uit hogere klassen engageren zich voornamelijk in opvallende gedragingen, terwijl het omgekeerde waar is voor onopvallende gedragingen. Hoewel mensen uit hogere klassen over het algemeen bezorgder zijn om het milieu, vertaalt deze bezorgdheid niet altijd in duurzaam gedrag. Voor kapitaalintensieve gedragingen geldt immers dat er een vergrote actie-cognitiekloof bestaat bij mensen met weinig middelen. Bij weinig kapitaalintensieve gedragingen is deze kloof het groots bij mensen met veel kapitaal. Daarnaast wordt duurzaam gedrag niet enkel gedreven door milieubezorgdheid, maar ook door ander motieven. Ook de mate waarin deze motieven doorwegen is sociaal gestratificeerd.

Dit onderzoek bevindt zich op de nexus van twee onderzoekstradities, namelijk sociale klassenonderzoek en onderzoek naar milieubewustzijn. De combinatie vormt een ideaal raamwerk om bijdragen te leveren aan beide onderzoekstradities. Sinds de *cultural turn* ligt de focus van klassenonderzoek steeds meer op waarden en levensstijlen (Crompton, 2008). Tegelijkertijd wordt milieubewustzijn steeds meer gezien als een verlengde van levensstijlen (Carfagna et al., 2014). De intersectie tussen waarden/levensstijlen gebaseerd op sociale klassenverschillen en duurzame waarden/levensstijlen creëert de opportuniteit om een beter begrip te vormen van beide.

Ten eerste dragen de resultaten van dit onderzoek bij aan kennis over de manier waarop sociale klassenverschillen zich manifesteren. Zo tonen de bevindingen de relevantie van theorieën over *conspicuous consumption*. Tegen deze achtergrond moet de vraag worden gesteld of duurzaamheid een nieuwe vorm uitmaakt van sociale stratificatie en statusafbakening. Het valt op dat de gedragingen waarin voornamelijk hogere klassen participeren (e.g. aankoopgedrag) typisch een hogere status toegeschreven krijgen dan de onopvallende gedragingen waaraan mensen uit lagere klassen deelnemen (e.g. energiezuinigheid). Toekomstig onderzoek kan focussen op het proces waarin bepaalde dingen als *high status taste* gedefinieerd worden en andere niet.

Daarbovenop draagt dit onderzoek bij aan discussies over de aard van kapitaal in de hedendaagse samenleving. Dit is immers gebonden aan de socio-historische setting (Holt, 1998). De bevindingen suggereren dat traditionele vormen van kapitaal omgezet worden in duurzaamheidskapitaal. Onderzoek naar duurzaamheidskapitaal als nieuwe vorm van sociale stratificatie kan verdere inzichten bieden in sociale klassenprocessen.

De resultaten hebben eveneens bredere implicaties voor een aantal theoretische discussies die focussen op de sociale basis van duurzaam gedrag. Ten eerste biedt dit onderzoek een bijdrage aan het *crowding in/crowding out* debat en strategieën van aandachtverschuiving. De bevindingen van dit onderzoek suggereren dat het antwoord deels afhangt van sociale klassenfactoren. Ten tweede stoot dit onderzoek op een vooralsnog onvoldoende onderzocht onderdeel van sociale netwerken, namelijk de invloed van heterogeniteit binnen sociale netwerken. Vertrekkend vanuit Granovetters (1973) *the strenght of weak ties* werd gevonden dat contact met een diverse groep mensen zowel nieuwe informatie als nieuwe (normatieve) invloeden verstrekt. Ten derde blijkt de invloed van confrontatie met milieuverontreiniging niet eenduidig. Meer onderzoek is nodig naar zowel sociale klasseninvloeden op confrontatie met milieuverontreiniging als de invloed van die confrontatie op gedrag. Voorlopige analyses suggereren een mogelijk kwadratische invloed van confrontatie met milieuverontreiniging waarin het effect ervan afneemt bij een overmatige confrontatie. Het structureel vergelijkingsmodel werd echter te complex om kwadratische effecten op te nemen in deze studie. Verder onderzoek kan deze denkpiste verder verkennen.

Zoals elk onderzoek, is ook dit onderzoek niet zonder gebreken. De analyses steunen op zelfgerapporteerde data (Podsakoff, MacKenzie, Lee, & Podsakoff, 2003). Zelfrapporten kunnen vertekend zijn omwille van sociaal wenselijke antwoorden. Daarnaast betekent gedrag 'vaak' stellen voor iedereen iets anders. Verder onderzoek kan focussen op effectief gedrag door bijvoorbeeld naar verschillen in ecologische voetafdruk te kijken. Bijkomend moet vermeld worden dat data van 2010 niet meer recent is. In België is er de laatste jaren veel debat geweest over milieuproblemen. Dit heeft mogelijks tot veranderingen geleid. Het bleek ook niet eenvoudig om factoren op te stellen. Voornamelijk de factor voor milieubezorgdheid verliest kracht omdat het maar drie items bevat.

Daarbovenop is dit onderzoek eerder een beginpunt dan een eindpunt in het verklaren van sociale klassenverschillen in duurzaam gedrag. Hoewel dit onderzoek aangetoonde verbanden poogde te verklaren aan de hand van de literatuur, is mixed methods onderzoek noodzakelijk om tot een echte verklaring te komen (Bryman, 2006; Creswell, Plano Clark, Gutmann, & Hanson, 2003). Toekomstig onderzoek kan deze studie aanvullen met kwalitatief onderzoek om de resultaten van dit onderzoek te interpreteren en te verklaren.

Daarnaast werd uitgegaan vanuit een ééndimensionaal conceptualisatie van milieubezorgdheid. Milieubezorgdheid is echter een multidimensionaal concept (Uyeki & Holland, 2000). Tegen deze achtergrond suggereer ik dat toekomstig onderzoek uitgaat van de percepties die mensen hebben over milieuproblematieken.

Mensen kunnen percepties hebben over de ernst ervan (e.g. Dunlap & Mertig, 1995), de gevolgen van milieuproblemen (Uyeki & Holland, 2000), de oorzaken (Vogel, 1991), en de oplossingen (Robinson, 2004). Bezorgdheden zijn tevens beoordeeld (en gemeten) in relatie tot andere bezorgdheden (Klineberg, McKeever, & Rothenbach, 1998; Laidley, 2013a). Het is mogelijk dat mensen uit lagere klassen gewoon meer andere bezorgdheden hebben (e.g. prijspeilen) om te balanceren. Dat wil niet zeggen dat ze de staat van het milieu als onproblematisch ervaren.

Een meerdimensionale conceptualisatie van attitudes rond het milieu zal wellicht ook een deel van de actie-cognitiekloof verklaren. Iemand kan immers bezorgd zijn om het milieu, maar niet geloven in individuele oplossingen. Hoewel dit presenteert als een actie-cognitiekloof, is er geen kloof tussen attitudes als gedrag. Volgens Courtenay-Hall en Rogers (2002) kan hetzelfde argument gemaakt worden voor het multidimensionale karakter van milieukennis (e.g. kennis van oorzaken versus kennis van oplossingen). Kennis wordt vaak te algemeen bevraagd, terwijl er concrete kennis nodig is voor gedrag.

Ook kan toekomstig onderzoek de verscheidene motieven voor gedrag expliciet opnemen in de analyse. In dit onderzoek werden ze immers slechts geïnfereerd op basis van rechtstreekse effecten. Hierbij valt op te merken dat motieven niet zo eenduidig zijn als ze hier voorgesteld werden. Gedrag kan door meerdere motieven tegelijk gedreven worden. Verder onderzoek naar sociale klassenverschillen in motieven is wenselijk.

Dit onderzoek vertrok vanuit een Bourdieuaanse conceptualisatie van sociale klassen. Om deze reden werd geen gebruik gemaakt van variabelen over arbeidsmarktpositie. Verder onderzoek kan hierop focussen. Daarbovenop moet opgemerkt worden dat sociale klassen in Bourdieuaanse traditie tot stand komen in de praktijk. Een inductieve benadering om tot klassengroepen te komen, is daarom wenselijk voor toekomstig onderzoek. Statistische technieken zoals latente klassenanalyse kunnen soelaas bieden. Ook kwalitatief onderzoek kan een rol spelen.

Tot slot zoekt dit onderzoek naar individuele determinanten van duurzaam gedrag. Hierdoor wordt de omgevingscontext en andere externe factoren naar de achtergrond geschoven. Stern (2000) duidt zo op het belang van institutionele voorzieningen. Als kritiek op het ABC model schrijft Shove (2010) dat de focus op individueel gedrag afleidt van andere analyseniveaus zoals sociale praktijken (Spaargaren et al., 2006), socio-technische regimes en duurzame transities (e.g. Geels, 2002). Verder onderzoek kan focussen op de relatie tussen sociale klasse en deze andere analyseniveaus.

Rekening houdend met de bijdragen en de beperkingen van dit onderzoek, kunnen een aantal beleidsaanbevelingen gemaakt worden. Ten eerste moet de effectiviteit van informatiecampagnes om milieubezorgdheid te stimuleren in vraag gesteld worden. Beleid kan beter rechtstreeks inzetten op waarden en attitudes over het milieu. De scholingsgraad doen stijgen en diversiteit in sociale contacten bevorderen kan eveneens leiden tot meer bezorgdheid om het milieu. Ten tweede moeten mensen niet groen denken om groen te zijn (Martinsson & Lundqvist, 2010). Beleid kan om deze reden andere voordelen van duurzaam gedrag benadrukken. Ten derde moet beleid proberen de actie-cognitiekloof te verkleinen. Voor kapitaalintensieve gedragingen wil dit zeggen dat de barrières moeten weggenomen worden. Voor minder kapitaalintensieve gedragingen moet beleid ook hogere sociale klassen proberen aan te sporen om ze te stellen.

7 Bibliografie

- Adler, P. S., & Kwon, S. W. (2002). Social capital: Prospects for a new concept. *Academy of management review*, 27(1), 17-40. doi:10.2307/4134367
- Ajzen, I. (1991). The theory of planned behavior. *Organizational behavior and human decision processes*, 50(2), 179-211.
- Anderson, J. C., & Gerbing, D. W. (1988). Structural equation modeling in practice: A review and recommended two-step approach. *Psychological Bulletin*, 103(3), 411-423. doi:10.1037/0033-2909.103.3.411
- Axsen, J., & Kurani, K. S. (2012). Social Influence, Consumer Behavior, and Low-Carbon Energy Transitions. *Annual Review of Environment and Resources*, Vol 37, 37, 311-340. doi:10.1146/annurev-environ-062111-145049
- Bacon, D. R., Sauer, P. L., & Young, M. (1995). Composite Reliability in Structural Equations Modeling. *Educational and Psychological Measurement*, 55(3), 394-406. doi:10.1177/0013164495055003003
- Beck, U. (2001). Interview with Ulrich Beck. 1(2), 261-277.
- Beyst, V. (2012). *Opstellen van een indicatorenset over de perceptie; houdingen en gedragingen van Vlamingen met betrekking tot het milieu*. Vlaamse Regering.
- Boucher, J. L. (2016). Culture, carbon, and climate change: A class analysis of climate change belief, lifestyle lock-in, and personal carbon footprint. *J Socijalna Ekologija*, 25(1), 53-80.
- Bourdieu, P. (1985). The Social Space and the Genesis of Groups. *Theory and Society*, 14(6), 723-744.
- Bourdieu, P. (1989a). The forms of capital. In J. Richardson (Ed.), *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education* (pp. 241–258). Westport: Greenwood Publishing Group.
- Bourdieu, P. (1989b). Social space and symbolic power. 7(1), 14-25.
- Brady, H. E., Verba, S., & Schlozman, K. L. (1995). Beyond Ses - a Resource Model of Political-Participation. *American political science review*, 89(2), 271-294. doi:10.2307/2082425
- Brey, P. (1997). Sustainable technology and the limits of ecological modernization. *Journal of philosophy of life sciences*, 7(12), 17-30.
- Brown, P. (1995). Race, class, and environmental health: a review and systematization of the literature. *Environ Res*, 69(1), 15-30. doi:10.1006/enrs.1995.1021
- Brunie, A. (2009). Meaningful distinctions within a concept: Relational, collective, and generalized social capital. *Social Science Research*, 38(2), 251-265. doi:10.1016/j.ssresearch.2009.01.005
- Bryman, A. (2006). Integrating quantitative and qualitative research: how is it done? *Qualitative Research*, 6(1), 97-113.
- Burgess, J., Harrison, C. M., & Filius, P. (1998). Environmental communication and the cultural politics of environmental citizenship. *Environment and Planning A*, 30(8), 1445-1460. doi:10.1068/a301445
- Buttel, F. H. (1987). New Directions in Environmental Sociology. *Annual review of sociology*, 13(1), 465-488. doi:10.1146/annurev.so.13.080187.002341
- Carfagna, L. B., Dubois, E. A., Fitzmaurice, C., Ouimette, M. Y., Schor, J. B., Willis, M., & Laidley, T. (2014). An emerging eco-habitus: The reconfiguration of high cultural capital practices among ethical consumers. *Journal of Consumer Culture*, 14(2), 158-178. doi:10.1177/1469540514526227
- Carton, A., Vander Molen, T., & Pickery, J. (2010). *Sociaal-culturele verschuivingen in Vlaanderen 2010: Basisdocumentatie*. Brussel: Vlaamse Overheid.
- Chawla, L. (1998). Significant Life Experiences Revisited: A Review of Research on Sources of Environmental Sensitivity. *The journal of environmental education*, 29(3), 11-21. doi:10.1080/00958969809599114
- Clark, N. T., & Lipset, M. S. (1996). Are social classes dying? In J. D. Lee & S. B. Turner (Eds.), *Conflicts about Class: Debating Inequality in late Industrialism*. London and New York: Longman.

- Courtenay-Hall, P., & Rogers, L. (2002). Gaps in mind: Problems in environmental knowledge-behaviour modelling research. *Environmental Education Research*, 8(3), 283-297.
- Creswell, J. W., Plano Clark, V. L., Gutmann, M. L., & Hanson, W. E. (2003). Advanced mixed methods research designs. *Handbook of mixed methods in social and behavioral research*, 209, 240.
- Crompton, R. (2008). *Class & Stratification*. Cambridge and Malden: Polity Press.
- Crutzen, P. J. (2016). Geology of mankind. In *Paul J. Crutzen: A Pioneer on Atmospheric Chemistry and Climate Change in the Anthropocene* (pp. 211-215): Springer.
- Diekmann, A., & Preisendorfer, P. (1998). Environmental behavior - Discrepancies between aspirations and reality. *Rationality and Society*, 10(1), 79-102. doi:10.1177/104346398010001004
- Diekmann, A., & Preisendorfer, P. (2003). Green and Greenback: The Behavioral Effects of Environmental Attitudes in Low-Cost and High-Cost Situations. *Rationality and Society*, 15(4), 441-472. doi:10.1177/1043463103154002
- Dietz, T., Stern, P. C., & Guagnano, G. A. (1998). Social structural and social psychological bases of environmental concern. *Environment and Behavior*, 30(4), 450-471. doi:10.1177/001391659803000402
- Dooling, S. (2009). Ecological Gentrification: A Research Agenda Exploring Justice in the City. *International Journal of Urban and Regional Research*, 33(3), 621-639. doi:10.1111/j.1468-2427.2009.00860.x
- Dunlap, R. E., & McCright, A. M. (2008). Social movement identity: Validating a measure of identification with the environmental movement. *Social Science Quarterly*, 89(5), 1045-1065. doi:10.1111/j.1540-6237.2008.00573.x
- Dunlap, R. E., & Mertig, A. G. (1995). Global Concern for the Environment: Is Affluence a Prerequisite? *Journal of Social Issues*, 51(4), 121-137.
- Ellis, R. J., & Thompson, F. (1997). Culture and the environment in the Pacific Northwest. *American political science review*, 91(4), 885-897. doi:10.2307/2952171
- Evans, D. (2018). What is consumption, where has it been going, and does it still matter? *The Sociological Review*, 0038026118764028.
- Evans, D., & Jackson, T. (2007). Towards a sociology of sustainable lifestyles. *RESOLVE Working Paper Series*, 3.
- Flemmen, M., Jarness, V., & Rosenlund, L. (2018). Social space and cultural class divisions: the forms of capital and contemporary lifestyle differentiation. *Br J Sociol*, 69(1), 124-153. doi:10.1111/1468-4446.12295
- Fornell, C., & Larcker, D. F. (1981). Evaluating Structural Equation Models with Unobservable Variables and Measurement Error. *Journal of marketing research*, 18(1), 39-50. doi:10.2307/3151312
- Franzen, A., & Meyer, R. (2010). Environmental Attitudes in Cross-National Perspective: A Multilevel Analysis of the ISSP 1993 and 2000. *European Sociological Review*, 26(2), 219-234. doi:10.1093/esr/jcp018
- Frey Meyer, R. H., & Johnson, B. E. (2010). A Cross-Cultural Investigation of Factors Influencing Environmental Actions. *Sociological Spectrum*, 30(2), 184-195. doi:10.1080/02732170903496075
- Geels, F. W. (2002). Technological transitions as evolutionary reconfiguration processes: a multi-level perspective and a case-study. *Research policy*, 31(8-9), 1257-1274. doi:10.1016/S0048-7333(02)00062-8
- Giddens, A. (1982). A reply to my critics. *Theory, Culture & Society*, 1(2), 107-113.
- Giddens, A. (2013). *The consequences of modernity*: John Wiley & Sons.
- Gifford, R., & Nilsson, A. (2014). Personal and social factors that influence pro-environmental concern and behaviour: a review. *Int J Psychol*, 49(3), 141-157. doi:10.1002/ijop.12034
- Gillham, P. F. (2008). Participation in the environmental movement - Analysis of the European Union. *International Sociology*, 23(1), 67-93. doi:10.1177/0268580907084386

- Gleim, M. R., Smith, J. S., Andrews, D., & Cronin, J. J. (2013). Against the Green: A Multi-method Examination of the Barriers to Green Consumption. *Journal of retailing*, 89(1), 44-61. doi:10.1016/j.jretai.2012.10.001
- Granovetter, M. S. (1973). The strength of weak ties. In *Social networks* (pp. 347-367): Elsevier.
- Guagnano, G. A., Dietz, T., & Stern, P. C. (1994). Willingness-to-Pay for Public-Goods - a Test of the Contribution Model. *Psychological Science*, 5(6), 411-415. doi:10.1111/j.1467-9280.1994.tb00295.x
- Haanpää, L. (2007). Consumers? green commitment: indication of a postmodern lifestyle? *International Journal of Consumer Studies*, 31(5), 478-486. doi:10.1111/j.1470-6431.2007.00598.x
- Holt, D. (1998). *Does Cultural Capital Structure American Consumption?* (Vol. 25).
- Hout, M., Brooks, C., & Manza, J. (1996). The Persistence of classes in post-industrial societies. In J. D. Lee & S. B. Turner (Eds.), *Conflicts about Class: Debating Inequality in late Industrialism*. London and New York: Longman.
- Inglehart, R. (1981). Post-Materialism in an Environment of Insecurity. *American political science review*, 75(4), 880-900. doi:10.2307/1962290
- Inglehart, R. (1995). Public Support for Environmental-Protection - Objective Problems and Subjective Values in 43 Societies. *Ps-Political Science & Politics*, 28(1), 57-72. doi:10.2307/420583
- Intergovernmental Panel on Climate Change. (2014). *Climate Change 2014: Synthesis Report*. Retrieved from Geneva, Switzerland:
- Jagers, S. C., Linde, S., Martinsson, J., & Matti, S. (2017). Testing the Importance of Individuals' Motives for Explaining Environmentally Significant Behavior. *Social Science Quarterly*, 98(2), 644-658. doi:10.1111/ssqu.12321
- Kaiser, H. F. (1960). The Application of Electronic-Computers to Factor-Analysis. *Educational and Psychological Measurement*, 20(1), 141-151. doi:10.1177/001316446002000116
- Karol, J., & Gale, T. (2004). Bourdieu's Social Theory and Sustainability: What is 'Environmental Capital'. *Australian Association for Research in Education*.
- Kennedy, E. H., Beckley, T., McFarlane, B., & Nadeau, S. (2009). Why We Don't "Walk the Talk": Understanding the Environmental Values/Behaviour Gap in Canada.
- Kline, T. J. B., & Dunn, B. (2000). Analysis of interaction terms in structural equation models: A non-technical demonstration using the deviation score approach. *Canadian Journal of Behavioural Science-Revue Canadienne Des Sciences Du Comportement*, 32(2), 127-132. doi:10.1037/h0087107
- Klineberg, S., McKeever, M., & Rothenbach, B. (1998). *Demographic Predictors of Environmental Concern: It Does Make a Difference How It's Measured* (Vol. 79).
- Kollmuss, A., & Agyeman, J. (2002). Mind the Gap: Why do people act environmentally and what are the barriers to pro-environmental behavior? *Environmental Education Research*, 8(3), 239-260.
- Laidley, T. (2013a). Climate, class and culture: political issues as cultural signifiers in the US. *Sociological Review*, 61(1), 153-171. doi:10.1111/1467-954x.12008
- Laidley, T. (2013b). The Influence of Social Class and Cultural Variables on Environmental Behaviors: Municipal-Level Evidence From Massachusetts. *Environment and Behavior*, 45(2), 170-197. doi:10.1177/0013916511416647
- Lamont, M., Beljean, S., & Clair, M. (2014). What is missing? Cultural processes and causal pathways to inequality. *Socio-Economic Review*, 12(3), 573-608. doi:10.1093/ser/mwu011
- Lei, M., & Lomax, R. G. (2005). The effect of varying degrees of nonnormality in structural equation modeling. *Structural Equation Modeling-a Multidisciplinary Journal*, 12(1), 1-27. doi:10.1207/s15328007sem1201_1
- Lindell, M. K., & Hwang, S. N. (2008). Households' perceived personal risk and responses in a multihazard environment. *Risk Anal*, 28(2), 539-556. doi:10.1111/j.1539-6924.2008.01032.x
- Lockie, S., Lyons, K., Lawrence, G., & Mummary, K. (2002). Eating 'green': motivations behind organic food consumption in Australia. *Sociologia ruralis*, 42(1), 23-40.

- Macias, T., & Nelson, E. (2011). A Social Capital Basis for Environmental Concern: Evidence from Northern New England. *Rural Sociology*, 76(4), 562-581. doi:10.1111/j.1549-0831.2011.00063.x
- Macias, T., & Williams, K. (2016). Know Your Neighbors, Save the Planet: Social Capital and the Widening Wedge of Pro-Environmental Outcomes. *Environment and Behavior*, 48(3), 391-420. doi:10.1177/0013916514540458
- Martinsson, J., & Lundqvist, L. J. (2010). Ecological citizenship: coming out 'clean' without turning 'green'? *Environmental Politics*, 19(4), 518-537. doi:10.1080/09644016.2010.489709
- Maslow, A. H. (1943). A theory of human motivation. *Psychological review*, 50(4), 370.
- Mcadam, D. (1986). Recruitment to High-Risk Activism - the Case of Freedom Summer. *American Journal of Sociology*, 92(1), 64-90. doi:10.1086/228463
- McCabe, B. J. (2013). Are homeowners better citizens? Homeownership and community participation in the United States. *Social Forces*, 91(3), 929-954.
- McClintock, N. (2018). Cultivating (a) Sustainability Capital: Urban Agriculture, Ecogentrification, and the Uneven Valorization of Social Reproduction. *Annals of the American Association of Geographers*, 108(2), 579-590. doi:10.1080/24694452.2017.1365582
- McLeod, J. M., Sotirovic, M., & Holbert, R. L. (1998). Values as Sociotropic Judgments Influencing Communication Patterns. *Communication Research*, 25(5), 453-485. doi:10.1177/009365098025005001
- Meadows, D., Meadows, D., Randers, J., & Behrens, W. (1972). The limits to growth: a report to the club of Rome (1972). *Google Scholar*.
- Mitchell, G., & Dorling, D. (2003). An environmental justice analysis of British air quality. *Environment and Planning A*, 35(5), 909-929. doi:10.1068/a35240
- Morrens, B., Bruckers, L., Hond, E. D., Nelen, V., Schoeters, G., Baeyens, W., . . . Loots, I. (2012). Social distribution of internal exposure to environmental pollution in Flemish adolescents. *Int J Hyg Environ Health*, 215(4), 474-481. doi:10.1016/j.ijheh.2011.10.008
- Natural Resources Defense Council. (2017). What Is Environmental Justice? Retrieved from <https://www.nrdc.org/stories/what-is-environmental-justice>
- Olsson, U. H., Foss, T., Troye, S. V., & Howell, R. D. (2000). The Performance of ML, GLS, and WLS Estimation in Structural Equation Modeling Under Conditions of Misspecification and Nonnormality. *Structural Equation Modeling-a Multidisciplinary Journal*, 7(4), 557-595. doi:10.1207/S15328007sem0704_3
- Pampel, F. C. (2014). The Varied Influence of Ses on Environmental Concern. *Soc Sci Q*, 95(1), 57-75. doi:10.1111/ssqu.12045
- Ping, R. A. (1995). A Parsimonious Estimating Technique for Interaction and Quadratic Latent-Variables. *Journal of marketing research*, 32(3), 336-347. doi:10.2307/3151985
- Ping, R. A. (1996). Latent variable interaction and quadratic effect estimation: A two-step technique using structural equation analysis. *Psychological Bulletin*, 119(1), 166-175. doi:10.1037/0033-2909.119.1.166
- Podsakoff, P. M., MacKenzie, S. B., Lee, J. Y., & Podsakoff, N. P. (2003). Common method biases in behavioral research: a critical review of the literature and recommended remedies. *J Appl Psychol*, 88(5), 879-903. doi:10.1037/0021-9010.88.5.879
- Renzulli, L. A., Aldrich, H., & Moody, J. (2000). Family matters: Gender, networks, and entrepreneurial outcomes. *Social Forces*, 79(2), 523-546.
- Rhead, R., Elliot, M., & Upham, P. (2018). Using latent class analysis to produce a typology of environmental concern in the UK. *Soc Sci Res*, 74, 210-222. doi:10.1016/j.ssresearch.2018.06.001
- Rivera-Torres, P., & Garces-Ayerbe, C. (2018). Development of Pro-Environmental Conduct in Individuals and its Determinants. *Revista Espanola De Investigaciones Sociologicas*(163), 59-77. doi:10.5477/cis/reis.163.59
- Robinson, J. (2004). Squaring the circle? Some thoughts on the idea of sustainable development. *Ecological Economics*, 48(4), 369-384.

- Roheim, C. A., Asche, F., & Santos, J. I. (2011). The Elusive Price Premium for Ecolabelled Products: Evidence from Seafood in the UK Market. *Journal of Agricultural Economics*, 62(3), 655-668. doi:10.1111/j.1477-9552.2011.00299.x
- Savage, M., Warde, A., & Devine, F. (2005). Capitals, assets, and resources: some critical issues. *British Journal of Sociology*, 56(1), 31-47. doi:10.1111/j.1468-4446.2005.00045.x
- Scheufele, D. A., Nisbet, M. C., Brossard, D., & Nisbet, E. C. (2004). Social structure and citizenship: Examining the impacts of social setting, network heterogeneity, and informational variables on political participation. *Political Communication*, 21(3), 315-338.
- Schreiber, J. B., Nora, A., Stage, F. K., Barlow, E. A., & King, J. (2006). Reporting structural equation modeling and confirmatory factor analysis results: A review. *Journal of Educational Research*, 99(6), 323-337. doi:10.3200/Joer.99.6.323-338
- Scott, D., & Willits, F. K. (1994). Environmental Attitudes and Behavior - a Pennsylvania Survey. *Environment and Behavior*, 26(2), 239-260. doi:10.1177/001391659402600206
- Shove, E. (2010). Beyond the ABC: climate change policy and theories of social change. *Environment and Planning A*, 42(6), 1273-1285. doi:10.1068/a42282
- Shove, E., & Warde, A. (2002). Inconspicuous consumption: the sociology of consumption, lifestyles and the environment. *Sociological theory and the environment: classical foundations, contemporary insights*, 230, 51.
- Soron, D. (2010). Sustainability, Self-Identity and the Sociology of Consumption. *Sustainable development*, 18(3), 172-181. doi:10.1002/sd.457
- Spaargaren, G., Martens, S. G., & Beckers, T. (2006). *Sustainable technologies and everyday life*.
- Steffen, W., Grinevald, J., Crutzen, P., & McNeill, J. (2011). The Anthropocene: conceptual and historical perspectives. *Philos Trans A Math Phys Eng Sci*, 369(1938), 842-867. doi:10.1098/rsta.2010.0327
- Stern, P. C. (1992). Psychological Dimensions of Global Environmental-Change. *Annual review of psychology*, 43(1), 269-302. doi:10.1146/annurev.ps.43.020192.001413
- Stern, P. C. (2000). Toward a coherent theory of environmentally significant behavior. *Journal of Social Issues*, 56(3), 407-424. doi:10.1111/0022-4537.00175
- Stern, P. C., Dietz, T., Abel, T., Guagnano, G. A., & Kalof, L. (1999). A value-belief-norm theory of support for social movements: The case of environmentalism. *Human ecology review*, 81-97.
- Studiedienst van de Vlaamse Regering. (2010). *SCV-survey 'Sociaal-culturele verschuivingen in Vlaanderen'*.
- Taylor, D. E. (1989). Blacks and the Environment - toward an Explanation of the Concern and Action Gap between Blacks and Whites. *Environment and Behavior*, 21(2), 175-205. doi:10.1177/0013916589212003
- Toma, L., & Mathijs, E. (2007). Environmental risk perception, environmental concern and propensity to participate in organic farming programmes. *J Environ Manage*, 83(2), 145-157. doi:10.1016/j.jenvman.2006.02.004
- Tranter, B. (1996). The social bases of environmentalism in Australia. *Australian and New Zealand Journal of Sociology*, 32(2), 61-85.
- Tripp, W. B. (2018). Being green: Patterns of participation in the environmental movement. *Current Sociology*, 66(5), 788-809. doi:10.1177/0011392117737818
- Ubilava, D., Foster, K. A., Lusk, J. L., & Nilsson, T. (2010). Effects of income and social awareness on consumer WTP for social product attributes. *Technological Forecasting and Social Change*, 77(4), 587-593. doi:10.1016/j.techfore.2009.02.002
- Uyeki, E. S., & Holland, L. J. (2000). Diffusion of Pro-Environment Attitudes? *American Behavioral Scientist*, 43(4), 646-662.
- Van Liere, K. D., & Dunlap, R. E. (1980). The social bases of environmental concern: A review of hypotheses, explanations and empirical evidence. *Public opinion quarterly*, 44(2), 181-197.
- Vogel, J. H. (1991). The Population Explosion by Paul R. Ehrlich and Anne H. Ehrlich. *Prometheus*, 9(2), 396-397.

- Willis, M. M., & Schor, J. B. (2012). Does changing a light bulb lead to changing the world? Political action and the conscious consumer. *J The ANNALS of the American Academy of Political Social Science*, 644(1), 160-190.
- Wiltfang, G. L., & Mcadam, D. (1991). The Costs and Risks of Social Activism - a Study of Sanctuary Movement Activism. *Social Forces*, 69(4), 987-1010. doi:10.2307/2579299

8 Bijlage

8.1 Bijlage 1: Duurzaam gedrag

De volgende vragen gaan over de wijze waarop u in uw leven dagdagelijks handelt. Kunt u mij vertellen of u nooit, zelden, soms, dikwijls of altijd of bijna altijd volgende zaken doet. U kan kaart 54 gebruiken om te antwoorden.

- 1) Nooit
- 2) Zelden
- 3) Soms
- 4) Dikwijls
- 5) Altijd of bijna altijd
- 8) Geen antwoord

- Glas sorteren voor recyclage

- Papier sorteren voor recyclage

- PMD, dit is plastic, metaal en drankverpakkingen sorteren voor recyclage. Dit is ook bekend als 'blauwe zak'

- Andere plastic, buiten PMD, bijvoorbeeld plastic zakjes, botervlootjes, yoghurt potjes sorteren én naar het containerpark brengen

- Groenten-, fruit – en tuinafval of GFT sorteren; compostvat, composthoop en wormenbakken worden meegerekend

- Met je eigen boodschappentas naar de winkel gaan

- De kraan dicht draaien tijdens handen wassen, tandenpoetsen, scheren of wanneer je de vaat doet

- Elektrische apparaten uitzetten wanneer je ze niet gebruikt

- Licht uit doen wanneer je een ruimte verlaat

- Biologische producten kopen zoals groenten, fruit, vlees

- Afval oprapen die anderen in de natuur achterlaten

- Protesteren wanneer iemand afval op straat werpt

- Alleen maar de ruimtes verwarmen waar het echt nodig is

- Voor korte ritjes de fiets nemen of te voet gaan

- Hervulbare verpakking kopen zoals wasverzachter, waspoeder, zeep, ...

- Milieuvriendelijke producten kopen zoals schoonmaakmiddelen, gerecycleerd papier, natuurverf, herlaadbare batterijen....

- Regenwater gebruiken

Bent u lid van een groepering die zich vooral ten doel stelt om het milieu te sparen of te beschermen?

- 1) Ja
- 2) Nee
- 9) Geen antwoord

Heeft u in de afgelopen vijf jaar ...

- 1) Ja
- 2) Nee
- 9) Geen antwoord

-een petitie getekend die handelde over een milieukwestie?

-geld gegeven aan een milieugroepering?

-deelgenomen aan een protestactie of demonstratie over een milieukwestie?

8.2 Bijlage 2: Kapitaal

Indien u de categorieën op kaart 27 bekijkt, in welke categorie valt dan het gezamenlijk netto maandinkomen van uw gezin?

- 1) Minder dan 500 euro of 20.170 Bef.
- 2) 500 – 599 euro of 20.170 – 24.164 Bef
- 3) 600 – 699 euro of 24.165 – 28.198 Bef
- 4) 700 – 799 euro of 28.199 – 32.232 Bef
- 5) 800 – 899 euro of 32.233 – 36.266 Bef
- 6) 900 – 999 euro of 36.267 – 40.300 Bef
- 7) 1000 – 1099 euro of 40.301 – 44.334 Bef
- 8) 1100 – 1199 euro of 44.335 – 48.368 Bef
- 9) 1200 – 1299 euro of 48.369 – 52.402 Bef
- 10) 1300 – 1399 euro of 52.403 – 56.436 Bef
- 11) 1400 – 1499 euro of 56.437 – 60.470 Bef
- 12) 1500 – 1599 euro of 60.471 – 64.504 Bef
- 13) 1600 – 1699 euro of 64.505 – 68.537 Bef
- 14) 1700 – 1799 euro of 68.538 – 72.571 Bef
- 15) 1800 – 1899 euro of 72.572 – 76.605 Bef
- 16) 1900 – 1999 euro of 76.606 – 80.639 Bef
- 77) Weet niet
- 88) Geen antwoord

Indien u de categorieën van inkomens op kaart 28 bekijkt, in welke categorie valt het gezamenlijk netto maandinkomen van uw gezin?

- 1) 2000 – 2099 euro of 80.680 - 84673 Bef
- 2) 2100 – 2199 euro of 84.674 – 88.707 Bef
- 3) 2200 – 2299 euro of 88.708 – 92.741 Bef
- 4) 2300 – 2399 euro of 92.742 – 96.775 Bef
- 5) 2400 – 2499 euro of 96.776 – 100.809 Bef
- 6) 2500 – 2599 euro of 100.810 – 104.843 Bef
- 7) 2600 – 2699 euro of 104.844 – 108.877 Bef
- 8) 2700 – 2799 euro of 108.878 – 112.911 Bef
- 9) 2800 – 2899 euro of 112.912 – 116.945 Bef
- 10) 2900 – 2999 euro of 116.946 – 120.979 Bef
- 11) 3000 – 3099 euro of 120.980 – 125.013 Bef
- 12) 3100 – 3199 euro of 125.014 – 129.047 Bef
- 13) 3200 – 3299 euro of 129.048 – 133.081 Bef
- 14) 3300 – 3399 euro of 133.082 – 137.115 Bef
- 15) 3400 – 3499 euro of 137.116 – 141.149 Bef
- 16) 3500 – 3599 euro of 141.150 – 145.183 Bef
- 17) 3600 – 3699 euro of 145.184 – 149.217 Bef
- 18) 3700 – 3949 euro of 149.218 – 159.302 Bef
- 19) 3950 – 4199 euro of 159.303 – 169.387 Bef

- 20) 4200 – 4449 euro of 169.388 – 179.472 Bef
- 21) 4450 – 4699 euro of 179.473 – 189.557 Bef
- 22) 4700 – 4949 euro of 189.558 – 199.642 Bef
- 23) 4950 – 5199 euro of 199.643 – 209.727 Bef
- 24) 5200 – 5449 euro of 209.728 – 219.812 Bef
- 25) 5450 – 7949 euro of 219.813 – 320.662 Bef
- 26) 7950 – 10449 euro of 320.663 – 421.512 Bef
- 27) 10450 en meer euro of 421.512 en meer Bef
- 77) Weet niet
- 88) Geen antwoord

Is het huis eigendom van minstens een van de leden van dit huishouden?

- 1) Ja
- 2) Nee
- 7) Weet niet
- 8) Geen antwoord

OPLEID10: opleidingsniveau

- 1) Geen/ Lager onderwijs
- 2) Lager secundair onderwijs
- 3) Hoger secundair onderwijs
- 4) Niet-universitair hoger onderwijs
- 5) Universitair onderwijs

Gebruikmakend van kaart 60 hoe beoordeelt u uw kennis over de volgende milieubeleidsinstrumenten?

- 1) Ja, ik weet wat dit is
- 2) Ik heb hier al van gehoord maar weet niet goed wat dit is
- 3) Neen, ik ken dit niet
- 8) Geen antwoord

- het smogalarm?

- de ecoscore voor voertuigen?

- het bodemattest?

- de watertoets?

- de subsidies voor energiebesparende maatregelen?

- de afvalwatertaks?

- de aanvaardingsplicht voor producenten van elektrische toestellen, autobanden enz.?

- de milieuvergunning voor het kappen van bomen in de tuin?

- de dikke truiendag?

In ons land zijn nogal wat mensen aangesloten bij verenigingen. Ik ga u een lijst met een aantal soorten verenigingen voorlezen. Kunt u mij zeggen of u daar nu lid van bent of soms vroeger lid bent van geweest en indien u nu lid bent of dat dan is als actief lid, passief lid of bestuurslid? Met een passief lid bedoelen wij iemand die enkel het lidgeld betaalt en/of het tijdschrift leest; een actief lid is iemand die aan de activiteiten van de vereniging deelneemt en een bestuurslid is iemand die binnen de vereniging een officiële functie vervult zoals voorzitter, secretaris, penningmeester.

- 1) Geen lid
- 2) Vroeger lid
- 3) Passief lid
- 4) Actief lid
- 5) Bestuurslid
- 7) Weet niet
- 8) Geen antwoord

- een jeugdbeweging, jeugdvereniging of jeugdclub

- een milieu- of natuurvereniging, dierenbescherming

- fanclub

- een vereniging die gehandicapten, bejaarden, kansarmen, zieken, ... helpt

- een vereniging voor (amateur-)kunstbeoefening (koor, toneelkring, literatuur, dans, ...)

- een hobbyclub of groep (koken, naaien, postzegels verzamelen, wijnproeven)

- een vrouwenbeweging (K.A.V., S.V.V., K.V.L.V., ...)

- een socio-culturele vereniging (K.W.B., Davidsfonds, ...)

- een sportvereniging of club (ook wandelen, schaken)

- een politieke vereniging of partij

- een religieuze of kerkelijke vereniging (parochiaal werk, ...)

- een wijk- of buurtcomité, ook carnavalsvereniging, feestvereniging en de redactie van een lokaal tijdschrift horen erbij

- een vereniging die ijvert voor internationale vrede, voor ontwikkeling van de Derde Wereldlanden, humanitaire hulp en mensenrechten (Amnesty International, wereldwinkel)
- een vakbond, een middenstandsorganisatie, een beroepsvereniging of een organisatie van werkgevers of zelfstandigen
- een gemeentelijke adviesraad
- gezinsverenigingen (Gezinsbond, ...)
- een groepering die verbonden is aan een plaatselijk café (sjoelbak, vogelpik, spaarkas, cafévoetbalploeg, duiven, groepslotto, voetbalpronostiek of iets dergelijks)
- Rode Kruis, Vlaams Kruis, vrijwillige brandweer, algemene hulpdiensten
- een vereniging, groep of bond voor gepensioneerden
- een zelfhulpgroep
- een oudervereniging, schoolcomité, schoolraad, volwasseneducatie
- vereniging of organisatie voor migranten
- een woningbouw- of huurdervereniging, consumentenvereniging
- studentenvereniging

Volgende stellingen gaan over uw sociale contacten. Indien u momenteel werkt, mag u uw strikt professionele of werkgerelateerde contacten buiten beschouwing laten. Kan u gebruikmakend van kaart 71 telkens aangeven in welke mate u het eens of oneens bent met ...

- 1) Volledig oneens
- 2) Oneens
- 3) Noch eens noch oneens
- 4) Eens
- 5) Volledig eens
- 7) Weet niet
- 8) Geen antwoord

- de mensen waar u vaak mee omgaat hebben dezelfde interesses en meningen als uzelf
- de mensen waar u vaak mee omgaat hebben dezelfde levensstijl als uzelf

- u komt vaak in contact met mensen uit dezelfde sociale milieus als uzelf
- de kledingsstijl van de mensen waar u mee omgaat, komt overeen met uw eigen stijl van kleding
- u komt vaak in contact met nieuwe mensen
- u komt vaak in contact met mensen die andere politieke opvattingen hebben dan uzelf
- u komt vaak in contact met mensen uit een ander land met een andere cultuur
- u komt vaak in contact met mensen die van een ander sociaal milieu zijn

8.3 Bijlage 3: Milieubezorgdheid

Ik ga u nu een aantal uitspraken over het milieu in Vlaanderen voorlezen. In welke mate bent u het oneens of eens met deze uitspraken? U kan gebruik maken van kaart 44 om te antwoorden.

- 1) Volledig oneens
- 2) Oneens
- 3) Noch eens noch oneens
- 4) Eens
- 5) Volledig eens
- 7) Geen mening
- 8) Geen antwoord

- Lucht, water en bodem in Vlaanderen zijn sterk verontreinigd
- De toestand van ons leefmilieu is problematisch.
- De meeste milieuproblemen in Vlaanderen worden overdreven
- Ik maak me zelden zorgen over milieuvervuiling in Vlaanderen
- Al dat praten over milieuvervuiling in Vlaanderen maakt de mensen ongeruster dan nodig
- We maken ons tegenwoordig te veel zorgen over de toekomst van het milieu en te weinig over de prijzen en de werkgelegenheid
- Vrijwel alles wat we in het moderne leven doen schaadt het milieu
- De mensen maken zich er te veel zorgen over dat de vooruitgang het milieu zal schaden
- De toestand van het milieu is een bedreiging voor mijn gezondheid
- De toestand van het milieu voor de volgende generaties wordt bepaald door wat wij vandaag doen en laten
- De achteruitgang van het milieu heeft gevolgen voor mijn eigen leven

8.4 Bijlage 4: Contextuele factoren

Wat is uw geslacht?

- 1) Man
- 2) Vrouw

Heeft u momenteel betaald werk, had u vroeger betaald werk of hebt u nooit betaald werk gehad? Met betaald werk bedoelen we werk voor minstens een uur per week als werknemer, zelfstandige. Ook GESKO, RVA-stage, PWA, interim, DAC, dienstencheques, helper of meewerkend in gezins- of familiebedrijf vallen onder betaald werk. Wanneer u tijdelijk niet werkt omwille van ziekte, bevallingsverlof, ouderschapsverlof, verlof voor medische bijstand van een ziek familielid, ... beschouw dan uw normale werksituatie.

- 1) Momenteel betaald werk (of tijdelijk afwezig)
- 2) Momenteel geen betaald werk, maar had vroeger betaald werk
- 3) Nooit betaald werk gehad
- 8) Geen antwoord

Werkt u voltijds of deeltijds in uw hoofdberoep?

- 1) Voltijds
- 2) Deeltijds
- 7) Weet niet
- 8) Geen antwoord

Gezinstype

- 1) Woont bij ouders
- 2) Woont alleen (inclusief alleenstaanden die in collectief huishouden wonen)
- 3) Woont niet met partner wel met kind(eren)andere
- 4) Woont met partner
- 5) Woont met partner en kind(eren)

Ik zal een aantal vormen van milieuverontreiniging voorlezen. Kunt u me zeggen in welke mate u zelf met deze vormen van milieuverontreiniging geconfronteerd wordt? Gebruikt u maar kaart 55 om te antwoorden.

- 1) Zeer weinig
- 2) Eerder weinig
- 3) Niet veel en niet weinig
- 4) Eerder veel
- 5) Zeer veel
- 8) Geen antwoord
- 9) Niet mee geconfronteerd

- Smog

- Schuimvorming op waterlopen
- Stank veroorzaakt door agrarische activiteiten, land- en tuinbouwactiviteiten
- Bomen hebben last van vroegtijdig bladverlies of van aantasting van de bladeren
- Stank veroorzaakt door waterlopen
- Lawaai veroorzaakt door luchtverkeer
- Zwerfvuil
- Stank veroorzaakt door industrie
- Lawaai veroorzaakt door wegverkeer
- Stank veroorzaakt door wegverkeer
- Een teveel aan licht 's nachts
- Lawaaihinder 's nachts

8.5 Bijlage 5: factoranalyse duurzaam gedrag

Tabel 14: factoranalyse duurzaam gedrag

Factorladingen	Factor 1	Factor 2	Factor 3	Factor 4	Factor 5
Glas sorteren voor recyclage	0,85	0,00	0,14	0,02	0,04
Papier sorteren voor recyclage	0,85	0,04	0,03	0,06	0,09
PMD, plastic, metaal en drankverpakking sorteren voor recyclage.	0,85	0,03	0,08	0,05	0,08
Andere plastic sorteren	0,25	0,19	0,11	-0,22	0,31
GFT sorteren	0,31	0,11	0,02	-0,01	0,54
De kraan dicht draaien tijdens handen wassen, tandenpoetsen, scheren of wanneer je de vaat doet	0,39	0,14	0,61	0,07	0,03
Elektrische apparaten uitzetten wanneer je ze niet gebruikt	0,06	0,05	0,74	-0,01	0,17
Licht uit wanneer je een ruimte verlaat	0,16	-0,01	0,64	-0,05	0,14
Alleen ruimtes verwarmen waar echt nodig	0,11	0,03	0,67	0,03	-0,08
Biologische producten kopen	0,01	0,64	-0,04	0,18	0,07
Hervulbare verpakking kopen	0,06	0,71	0,11	0,02	0,13
Milieuvriendelijke producten kopen	0,08	0,72	0,04	0,16	0,19
Voor korte ritjes de fiets nemen of te voet gaan	0,07	0,50	0,34	0,08	-0,37
Eigen boodschappentas naar de winkel	0,39	0,35	0,24	-0,11	-0,01
Regenwater gebruiken	0,03	0,00	0,09	0,06	0,56
Afval oprapen die anderen in de natuur achterlaten	0,00	0,43	0,06	0,15	0,42
Protesteren wanneer iemand afval op straat werpt	-0,06	0,35	0,07	0,08	0,50
Lid groepering milieu sparen/beschermen	0,04	-0,02	0,00	0,72	0,15
Afgelopen 5 j petitie milieukwestie getekend	0,02	0,20	-0,02	0,61	0,03
Afgelopen 5j geld gegeven milieugroepering	0,03	0,13	-0,02	0,79	0,03
Afgelopen 5j deelgenomen protestactie/demonstratie milieukwestie	-0,02	0,07	0,08	0,48	-0,06

8.6 Bijlage 6: factoranalyse sociaal contact

Tabel 15: factoranalyse sociaal contact

Factorladingen	Factor 1	Factor 2
Komt vaak in contact met nieuwe mensen	0,77	-0,01
Komt vaak in contact met mensen die andere politieke opvattingen hebben dan uzelf	0,76	0,07
Komt vaak in contact met mensen uit een ander land met een andere cultuur	0,77	0,02
Komt vaak in contact met mensen die van een ander sociaal milieu zijn	0,81	0,19
De mensen waar u vaak mee omgaat hebben dezelfde interesses en meningen als uzelf	-0,02	0,68
De mensen waar u vaak mee omgaat hebben dezelfde levensstijl	0,04	0,77
Komt vaak in contact met mensen uit dezelfde sociale milieus	0,10	0,70
De kledingsstijl van de mensen waar u mee omgaat, komt overeen met uw eigen stijl van kleding	0,12	0,72

8.7 Bijlage 7: factoranalyse milieubezorgdheid

Tabel 16: factoranalyse milieubezorgdheid

Factorladingen	Factor 1	Factor 2	Factor 3
Ik maak me zelden zorgen over milieuvervuiling in Vlaanderen	0,55	0,05	-0,29
We maken ons tegenwoordig te veel zorgen over de toekomst van het milieu en te weinig over de prijzen en de werkgelegenheid	0,74	0,14	-0,04
De mensen maken zich er te veel zorgen over dat de vooruitgang het milieu zal schaden	0,68	-0,10	-0,10
Al dat praten over milieuvervuiling in Vlaanderen maakt de mensen ongeruster dan nodig	0,79	0,15	0,08
De meeste milieuproblemen in Vlaanderen worden overdreven	0,64	0,14	0,33
Lucht, water en bodem in Vlaanderen zijn sterk verontreinigd	0,04	0,12	0,86
De toestand van ons leefmilieu is problematisch	0,15	0,30	0,78
De toestand van het milieu is een bedreiging voor mijn gezondheid	0,04	0,76	0,25
De toestand van het milieu voor de volgende generaties wordt bepaald door wat wij vandaag doen en laten	0,31	0,64	0,02
De achteruitgang van het milieu heeft gevolgen voor mijn eigen leven	0,21	0,77	0,10
Vrijwel alles wat we in het moderne leven doen schaadt het milieu	-0,22	0,50	0,15

8.8 Bijlage 8: missingsanalyse

Tabel 17: missingsanalyse

Correlaties	Missing
Glas sorteren voor recyclage	-0,07*
Papier sorteren voor recyclage	-0,10***
PMD, plastic, metaal en drankverpakking sorteren voor recyclage.	-0,11***
Kraan dichtdoen	0,07**
Elektriciteit uitzetten	0,02
Licht uitdoen	-0,01
Verwarming uitlaten	-0,02
Biologische producten kopen	0,02
Hervulbare verpakking kopen	-0,04
Milieuvriendelijke producten kopen	-0,03
Publiek gedrag	-0,05
Eigen boodschappentas	-0,01
Auto laten staan	0,01
Regenwater gebruiken	-0,01
Afval oprapen	0,02
Protest bij achtergelaten afval	-0,00